

Iz hrvatske renesansne arheologije

Nikša PETRIĆ

Odsjek za arheologiju HAZU

HR - 21450 Hvar

O zanimljivoj povijesti hrvatske arheologije nije pisano onoliko koliko zaslužuje i omogućava raznovrsnost njenoga sadržaja. Stoga ću u ovom članku nastojati novim podacima nadopuniti poznavanje hrvatske renesansne arheologije, tog značajnog razdoblja naše kulturne povijesti. S obzirom na izuzetnu spomeničku prisutnost i kontinuitet antike na hrvatskom prostoru, osobito u jadranskim gradovima i u njihovoj okolini, nimalo ne začuđuje da je starinoznanstvo i humanističko zanimanje za antičku baštinu bilo razvijeno u kulturnoj svijesti od samih početaka hrvatske nazočnosti na Jadranu.

O zanimljivoj povijesti hrvatske arheologije nije pisano onoliko koliko zaslužuje i omogućava raznovrsnost njenoga sadržaja. Stoga ću u ovom članku nastojati novim podacima nadopuniti poznavanje hrvatske renesansne arheologije, tog značajnog razdoblja naše kulturne povijesti. S obzirom na izuzetnu spomeničku prisutnost i kontinuitet antike na hrvatskom prostoru, osobito u jadranskim gradovima i u njihovoj okolini, nimalo ne začuđuje da je starinoznanstvo i humanističko zanimanje za antičku baštinu bilo razvijeno u kulturnoj svijesti od samih početaka hrvatske nazočnosti na Jadranu.

Arheološke objekte spominju dokumenti i listine već od 9. i 10. stoljeća, a potom i najstariji književni zapisi. Tako se, primjerice, u hagiografskim tekstovima, konkretno u legendi o pronalaženju moći Sv. Krševana i njihovoj translaciji iz 9. stoljeća spominje kasnoantička nekropola Zadra s mramornim sarkofazima.¹ Tamo piše: *Dok su oni o tome raspravljali, dogodilo se po božjem migu da je neka čestita žena po imenu Dionita pošla da bere zelje od trava po predjelima u kojima su bila polja. Andeoskom je, naime, odanošću došla na mjesto koje se zvalo Stari Zadar. Ondje su se pak nalazili bezbrojni mramorni grobovi u kojima su bila sabranjena mnoga tijela svetaca, a jedan je od njih bio kuća tijelu svetoga Krševana. Među tim je, naime grobnim stanovima već spomenuta žena brala zelje. I doista je ta žena iz jednoga mramornoga groba čula glas koji je govorio: O ženo, učini brzo što ti zapovijedam.*²

Taj se arheološki položaj spominje i u dokumentu iz 1072. godine.³ Brojni su primjeri u dokumentima i listinama od 9. do 15. stoljeća i u statutima jadranskih gradova Istre i Dalmacije u kojima

¹ R. KATIČIĆ, Zadrani i Mirmidonci oko moći sv. Krševana, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split, 1993., 191-192; M. SUIĆ, Zadarski i ninski Mirmidonci, *Radovi HAZU*, Zadar, 38/1996., 15-16.

² R. KATIČIĆ, nav. dj., 191-192. *Illis autem hec tractantibus accidit nutu Dei, ut*

se spominju arheološki spomenici, što je vrlo zanimljiva tema koju bi trebalo cjelovitije obraditi. Na primjeru Hvarskog statuta u redakciji iz 1331. godine te sam momente ponešto naznačio osobito na primjeru hvarskog agera s nizom zanimljivih podataka od antike do srednjega vijeka.⁴

Zasad je prvi poznati zapis o našim arheološkim spomenicima, zanimljivi i koncizni opis bazilike Sv. Marije Formoze, najznačajnijeg spomenika bizantske sakralne arhitekture u Puli, koji je sastavio ravenski svećenik Agnellus iz 9. stoljeća.⁵

Stoljeće poslije *Konstantin Porfirogenet* u djelu *De administrando imperio*, oko 950. godine, osim vrijednih podataka o dalmatinskim gradovima, поближе opisuje Dioklecijanovu palaču u Splitu i najznačajnije spomenike Zadra, katedralu i crkvu Sv. Donata.⁶ Osobno, pak, držim da su za našu ranosrednjovjekovnu arheologiju osobito značajne njegove rečenice o gradogradnji Dubrovnika, u kojima se iskazuje slijed razvoja grada od kasne antike do 10. stoljeća: *...nastanili su se na mjestima strmenite obale, tamo gdje je upravo sada grad, pošto su ga sagradili, prvo malen, i opet poslije veći, i poslije opet, a pri tom su povećali opseg njegovog zida tako da je grad imao... jer su se pomalo širili i množili. A od onih što su se preselili u Rauziju jesu ovi: Gregorije, Arsafije, Viktorin, Vital, Valentih arhidakon, Valentin otac protospatarija Stjepana. A otkako su se iz Salone preselili u Rauziju, jesu 500 godina do danas, što je 7. indikcija, a godina 6457. U istom pak gradu leži sveti Pankracije u crkvi svetoga Stjepana, koja se nalazi u sredini istoga grada.*⁷

Za 9. i osobito 10. stoljeće hrvatske povijesti poznati su vrijedni podaci mletačkog kroničara *Ivana Đakona*. Takav je, na primjerice, njegov opis grada Hvara iz 998. godine, koji je sažeto izrazio riječima *murorum menibus turriumque bediliciis munitus*⁸, što je vrlo zoran opis izgleda ranosrednjovjekovnoga grada na jadranskoj obali.

Vrijedne podatke arheološke naravi donosi Splićanin *Toma Arhidakon* (1200.-1260.) u svome djelu *Historia Saloitanā*.

Osim dragocjenih povijesnih podataka o Soloni, za nacionalnu arheologiju izuzetne je vrijednosti njegov opis mauzoleja hrvatskih kraljeva na Gospinu otoku u Solinu.⁹ *U ovo je vrijeme bio održan sinod u gradu Ninu pod kardinalom Ivanom, legatom apostolske stolice. Ondje je, dok je nadbiskup Lovro vršio proglašenje, svijetli muž Dimitrije, nazvan Zvonimir, kralj Hrvata, vratio crkvi Svetoga Dujma crkve Svetoga Stjepana i Svete Marije u Solinu sa svima njihovim dobrima. Ove je, pak, crkve sagradila i obdarila neka kraljica Jelena, dajući ih Splitskom sjedištu, da ih po vječnom pravu posjeduje. One su zbog poštovanja kraljevskih grobova bile privremeno ustupljene nekim redovnicima, koji su u njima neprestano obavljali obrednu službu. Ondje je naime, uzvišeni muž kralj Krešimir i to u atrijumu bazilike Svetoga Stjepana, pokopan s mnogim drugim kraljevima i kraljicama.* Poznato je da je F. Bulić 1898. godine upravo u atriju trobrodne bazilike na Gospinom otoku u Solinu pronašao ostatke kamenog sarkofaga s natpisom hrvatske kraljice Jelene, žene kralja Mihovila i majke kralja Stjepana.¹⁰ Tako je prije točno sto godina hrvatska arheologija, potvrdivši povijesne podatke, tim izvanrednim

quedam mulier honesta nomine Dionita iret ad colligenda herbarum olera per loca campestris. Nam angelica devotione pervenit ad locum, ubi iadvera vetula vocabatur. Ibi nemque erant infinite tumbe mramoree, in quibus recondita erant multa sanctorum corpora, ex quibus una erat domus corpori beati Grisogoni. Inter ipsa namque tumbarum domicilia mulier predicta carpebat olus. Profecto vox audita est muliere ex una mramorea tumba dicens: "O mulier, propere facito, quod tibi impero". Illa vero conspexit huc atque illuc, neminem aspexit, propterea in extasi fuit. Felicissimus autem Dei tyro blando alloquio sic ait: "Mulier felix, esto intrepida."

³ Cod. Dipl., I, 126, br. 93; R. KATIČIĆ, nav. dj., 199.

⁴ N. PETRIĆ, Les témoignages médiévaux sur le patrimoine tardoantique de Hvar, *Hortus artium medievalium*, 1, 1995., 187; ISTI, Srednjovjekovni spomeni kasnoantičke baštine Hvara: civitas, ager, episcopatus, *Mogućnosti*, 1996., 125-127.

⁵ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967., 52.

⁶ KONSTANTIN PORFIROGENET, De adm. Imp. cap. 29.; M. SUIĆ, Zadar u "De administrando imperio" K. Porfirogeneta, *Radovi Instituta HAZU*, 27-28, 1981.

⁷ KONSTANTIN PORFIROGENET, De adm. Imp. cap. 29.; R. KATIČIĆ, Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split, 1993., 132.

⁸ N. PETRIĆ, Ranosrednjovjekovna civitas srednjodalmatinskih otoka, *Starohrvatska prosujeta*, III, 24/1997.

⁹ T. ARHIDJAKON, *Kronika*, Split, 1977., uredio i preveo Vladimir Rismondo, 54.

¹⁰ F. BULIĆ, Izvještaj...o crkvi Sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb, 5/1901., 201

**Prikaz Dioklecijanove palače
iz Čuda Sv. Geminiana u
Dalmaciji 347. godine
Inkunabula, G. Parente, Vita di
S. Geminiano, Bologna 1495.**

¹¹ DANTE ALIGHIERI, La divina commedia, Inferno, IX, 113, 115. Vidi i: V. JURKIĆ, Nadgrobni spomenici kao komponenta lociranja antičkih nekropola grada Pule, *Jadranski zbornik*, 9, 1975., 311; R. MATIJAŠIĆ - K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, *Antička Pula*, Pula, 1996., 175-176; C. DE FRANCESCO, Dante e Pola, *Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria*, 44, 1932., 3-67.

¹² V. VINJA, Starofrancuski opis Pule i Dubrovnika iz godine 1395, *Zbornik Instituta za Historijske nauke u Zadru*, II, 1958., 94; B. MARUŠIĆ, nav. dj., 11.

¹³ D. HRANKOVIĆ, Opis otoka Brača. Preveo i uredio Vedran Gligo. *Legende i kronike*, Split, 1977., 205-220. Smatram potrebnim ovdje usputno istaknuti zanezaren podatak o ličnosti arhiepiskopita Stoissa (Stojša, Staš?) i njegov spis koji Hranković izriječno spominje, kao prethodnog pisca slične teme. To je zanimljiv podatak za našu ranu historiografiju. Arhiepiskop Stojša se spominje 1320. godine, vidi: D. VRŠALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, Supetar, 1968., 125.

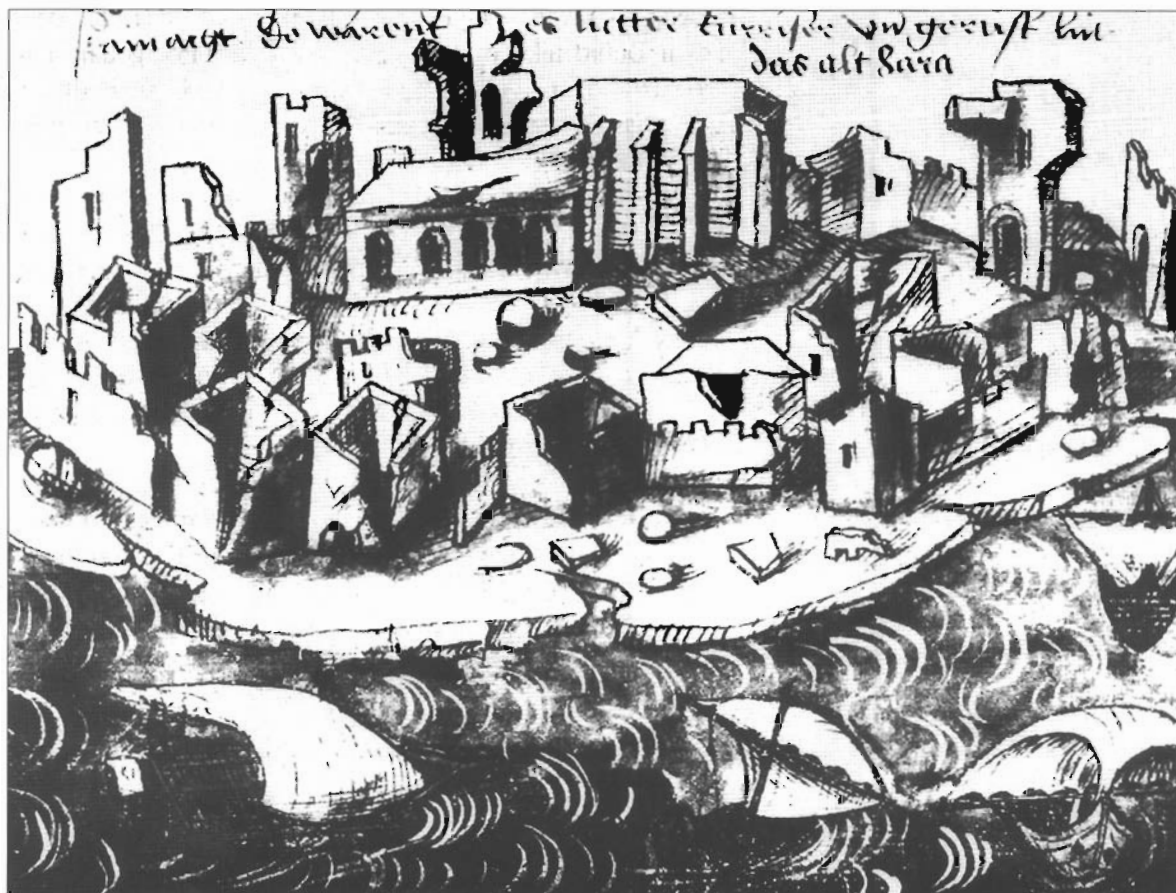
otkrićem omogućila potpunije poznavanje genealogije hrvatskih kraljeva.

Osim monumentalnih antičkih spomenika Pule, koji su stoljećima bili interesom europskih istraživača, graditelja i arheologa, još u 13. stoljeću bili su u Puli vidljivi impozantni nadgrobni spomenici, osobito nekropola između amfiteatra i grada. Da su bili izrazito dojmivi pokazuje svojim stihovima i Dante (1265.-1321. godine), čime se ujedno potvrđuje i njegov boravak u Puli i Istri.

*Si com' a Pola presso del Quarnaro,
Fanno i sepolcri tutto il loco varo.*¹¹

Impozantnost te nekropole sarkofaga sažeto opisuje i francuski hodočasnik Ogier d' Anglure 1395. godine u svom opisu Pule. Spominje da se kod amfiteatra *prema obali, nalazi veliki broj grobova od izdubenog kamena, koji su pokriti i leže na zemlji. I može ih biti po prilici četiri stotine. U nekima se vide kosti kršćana... Ima više tih grobova, kojima se ne može vidjeti nutrina, jer su odveć prekriveni.*¹² Doista je vrijedan ovaj opis monumentalnosti pulske nekropole, kada se još 1395. godine moglo na njoj vidjeti 400 sarkofaga. Stoga ne začuđuje Danteova impresioniranost tim grobljem stotinjak godina prije.

Poslije Tome Arhidakona, čije je djelo trajno imalo utjecaj na srednjovjekovnu historiografiju i humanističku kulturu Dalmacije, koncem 14. i početkom 15. stoljeća vrijedno je zabilježiti i djelo bračkog arhiepiskopita i hvarskog biskupa Dujma Hrankovića (*Domnius de Chbranchis*) *Descriptio insulae Brachiae facta a Domnio de Chbranchis eiusdem archipresbytero anno Domini 1405.*¹³ Naime, u nepotpuno sačuvanom tekstu ove bračke kronike, uz niz zanimljivih podataka, npr. o Škripu i Bolu, Hranković donosi i tekst danas nesačuvanog latinskog natpisa iz Škripa. Taj bi natpis, prema spomenu pape Vitalijana (657.-672.) i cara Heraklija Konstansa (641.-668.) bio otprilike iz 60-tih godina 7.

stoljeća i tematski vrlo rijedak, pa je donekle dvojben, no F. Bulić je smatrao da je u osnovi ipak vjerodostojan.

Početak 15. stoljeća zanimanje za antičke starine znatno se razvija, poglavito djelovanjem utemeljitelja grčke i latinske epigrafije, znamenitog *Ciriaca di Filippo de Pizzicolti d' Ancona* (1391.-1452.), koji se obično potpisivao *Cyriacus Anconitanus*. Na svojim putovanjima on je obišao i hrvatsku obalu, prijateljevao s našim humanistima, a u svojim djelima zapisao je i mnoge antičke natpise iz jadranskih gradova.¹⁴ Njegov rad, ukoliko ne zanemarimo djelo D. Hrankovića koji bilježenjem natpisa ukazuje i na već postojeću tradiciju epigrafije u Dalmaciji, ujedno je i početak sustavnijeg skupljanja antičkih epigrafičkih spomenika u Hrvatskoj. Ankonitanac je po svoj prilici poticajno djelovao na Jurja Benju, Petra Čipika i Marina Restića koji skupljaju i bilježe antičke spomenike. Već na početku svojih arheoloških zanimanja, ljeti 1420. godine obišao je Pulu i zapisao antičke natpise, koje je diktirao svom biografu Francescu Scalamontiju.¹⁵ Zimi 1435. godine i ljeti 1436. godine boravio je u Dalmaciji i obišao Zadar, Trogir, Split, Salonu, Vis, Hvar, Korčulu i Dubrovnik bilježeći antičke natpise tih gradova. Te je natpise sabrao u djelu *Epigrammata reperita per Illyricum*, objavljenome tek 1660. godine. U tom djelu donosi 57 natpisa iz Dalmacije: Zadra, Nina, Nadina, Trogira, Korčule, Kotora, Hvara, Visa, Splita, Salone. Tu je objavljeno i njegovo pismo Jurju Benji u Zadar, datirano iz Korčule 1. prosinca 1435. godine u kojem ga potiče na bilježenje antičkih epigrafa. Njegovo prijateljstvo s Marinom Restićem, koji se također zanimao i epigrafikom, te njegov boravak u Dubrovniku rezultirali su zan-

**Konard von Grünemberg,
Biograd 1496. godine.
Tuš-akvarel.**

¹⁴ S. KOKOLE, Ciriaco d' Ancona v Dubrovniku: renesančna epigrafika, arheologija in obujanje antike v humanističnem okolju mestne državnice sredi petnajstega stoletja, *Arheološki vestnik*, 41, 1990., 663-697. Zanimljiv je njegov arheološki podatak za Vis. Zabilježio je dva grčka, te rimski natpis uklesan na postamentu za kip Augusta u bronci.

¹⁵ S. KOKOLE, nav. dj., 664; V. JURKIĆ, nav. dj., 312.

imljivim književnim i diplomatskim odnosima i podacima, pa je tako u Dubrovniku u loggi Kneževa dvora 1435. godine i na Onofrijevoj česmi 1438. godine sastavio i ostavio svoja dva do danas sačuvana natpisa, što je zanimljiv detalj u kulturi rane renesanse u Dalmaciji.¹⁶

Već spomenuti Juraj Benja (*Georgius Begna*), zadarski humanist, prepisivao je antičke rukopise i bilježio natpise koje je potom zapisao i Ciriaco d' Ancona s kojim je prijateljevao i dopisivao se, kao i P. Čipiko. U Parizu u Nacionalnoj biblioteci nalazi se njegov prijepis Cezarova *Galskog rata* (Codex 6006) s oznakom *Georgius Begna exscripsit ladre non. sept. 1437*. Svojem prijatelju P. Čipiku poslao je s posvetom 1. veljače 1435. godine kodeks sa svojim rukopisom *De viris illustribus*.¹⁷

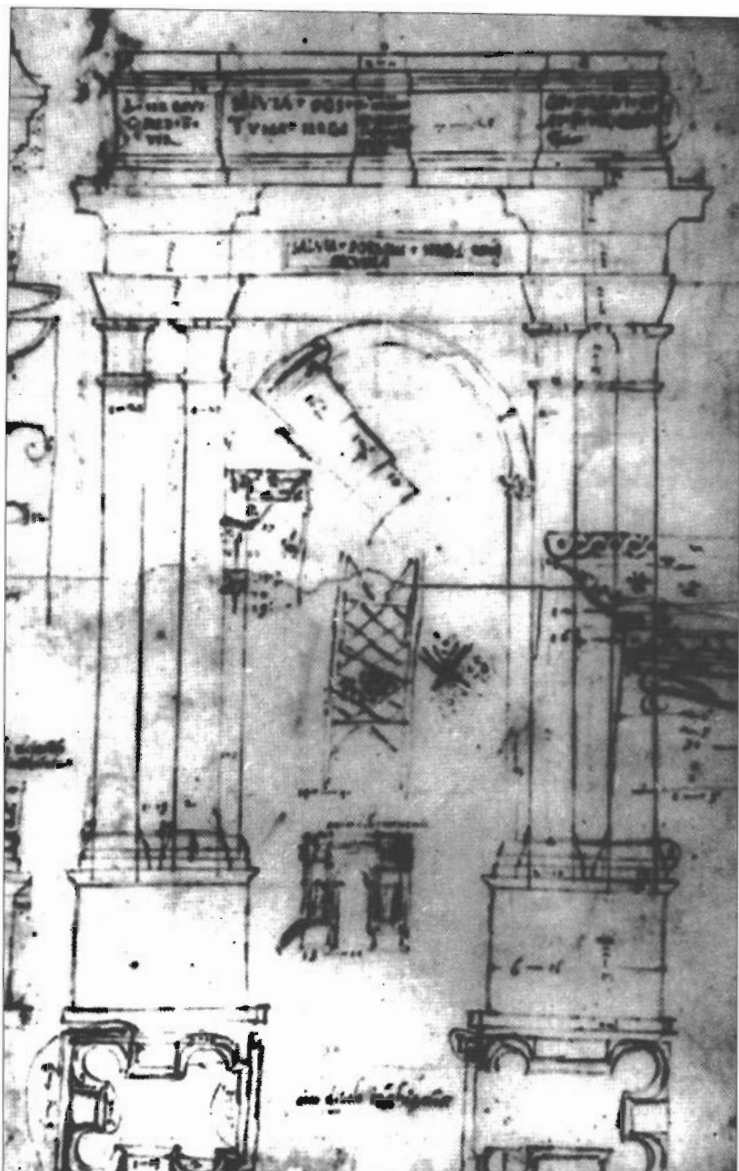
Taj kodeks poznat je kao *Codex Tragurinus*, a antičkim natpisima nadopunio ga je Petar Čipiko (*Petrus Caecius*), trogirski humanist i ratnik. Čuva se u Marciani, u Veneciji. U kodeksu se nalazi i zbirka natpisa iz Splita, Solina, Trogira, Zadra, Osora, Ancone, Fana, Riminija i još nekih mjesta. Natpis iz Osora Čipiko je zapisao 1440. godine O njegovom humanističkom interesu svjedoči i kodeks pisan njegovom rukom 1438. godine, s Ciceronovim tekstovima koji se čuva u biblioteci Bodleiana u Oxfordu. U Trogiru je pronađen i tekst Juvenalovih *Satira* s njegovim potpisom. U Arhivu katedrale u Trogiru čuva se jedan kodeks koji je Petar prepisao 1436. godine, a sadrži odlomke latinskih prijevoda tekstova Plutarha, Lukijana i Platona, te neke Ciceronove tekstove. Vjerojatno da je i glasoviti odlomak Petronijevih *Satira*, tzv. *Trimalbionova gozba*, nađen 1644. godine u knjižnici obitelji Čipiko, prepisao Petar. Taj se rukopis danas čuva u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (*Codex Traguriensis, Parisinus 7989, saec. XV*), a njegova je vrijednost u tome što je to jedini na svijetu sačuvani primjerak tog Petronijeva odlomka. Ta činjenica svjedoči o razini humanističke sredine Trogira 15. stoljeća i značaju biblioteke Čipiko.¹⁸

Petrov sin *Koriolan Čipiko* (1425.-1493.), izučavao je već od petnaeste godine u Veneciji i Padovi humanističke discipline, nauku i strategiju, i jedna je od najpoznatijih humanističkih ličnosti Dalmacije 15. stoljeća. U vojnoj ekspediciji na Levantu koju je organizirao mletački Senat pod zapovjedništvom Petra Moceniga, sudjelovao je i Koriolan kao zapovjednik trogirске galije. Tu četverogodišnju vojnu (1470.-1474.) opisao je K. Čipiko u svojoj memoarskoj knjizi *Petri Mocenici imperatoris gesta*, koju je objavio u Veneciji 1477. godine. U opisima ratovanja na Levantu, Egejskim otocima, Peloponezu, Balkanu i Maloj Aziji pisac, kao izrazito kultivirani humanist, zapaža i izvanrednim latinskim jezikom opisuje sve što je u svezi s antičkom batinom. Tako među prvima u hrvatskoj renesansnoj književnosti sažeto opisuje poznate antička arheološke spomenike Egejskih otoka i Male Azije. To je njegovo djelo, vjerujem, imalo utjecaja u kulturnom krugu Dalmacije, konkretno na Vinka Pribojevića koji ga i spominje, ali i na njegovoga mladog prijatelja Marka Marulića. Humanistička kultura i vrijednost tih arheoloških Čipikovih zapažanja i opisa ponajbolje se očituje u fragmentima koje donosim:

¹⁶ G. PRAGA, Ciriaco de Pizzicoll e Marino de Resti, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7/13, 1932., 262-280; S. KOKOLE, nav. dj., cjelovito razmatra ove natpise, a u hrvatskom prijevodu Darka Novakovića donosi ih I. FISOVIĆ u knjizi *Reljef renesansnog Dubrovnika*, Dubrovnik, 1993., 121.

¹⁷ G. PRAGA, Il codice marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico, *Archivio storico per Dalmazia*, 7/13, 1932., 211-218; HBL, 1, *Juraj Benja*

¹⁸ V. GLIGO, *Čipiko Petar*, HBL, 2, 1989., 681-682; G. PRAGA, nav. dj.; ISTI, Ciriaco de Pizzicoll e Marino Resti, *Isto*, XIII/78.

**Michelangelo Buonarroti,
Crtež slavoluka Sergijevaca.**

Zato ostavljajući za sobom cijelu Grčku, dode na Lezb i sa svim se brodovljem uputi prema istočnom rtu otoka jer je taj dio bio bez stanovnika i imao vrlo sigurnu luku. Sa suprotne je strane Eolija, vrlo bogat kraj, ima pri moru turdi grad koji se zove Kastri, leži na pergamskom području. Pergam je nekoć bio grad vrlo poznat u cijeloj Aziji. U tom je gradu najprije pronađena upotreba listova od kozjih koža, zbog toga se i zovu pergamene. Kraljevi su toga grada vladali većim dijelom Azije, od kojih je posljednji Atal Filopater odredio rimski narod svojim baštinikom. Sada se jedva naziru tragovi tako velika grada. To je područje ipak zbog svoje plodnosti napučeno brojnim selima.

A Knid je bio karijski grad, znamenit i vrlo napučen zbog dviju luka i brodogradilišta. Još i sada strše spomenici tog porušenog i razorenog grada. Vidi se, naime, kazališna zgrada, polusrušeni i razbacani zidovi kuća i hramova od četverouglasta kamena.

Otok Del. Taj je otok nekoć bio slavan zbog znamenita Apolonova hrama i obrednih ceremonija i po tome što je tamo dolazio narod iz čitave Grčke, a sada je napušten i nenaseljen.

Ipak se vide tragovi brama i amfiteatra od bijela mramora, a vrlo je velik broj stupova i kipova. Tu je i Kolos od petnaest lakata s ovim natpisom: Naks Apolonu. Ima tu i mnogo bunara čudesne veličine koji su jo i sada puni vode.

Zatim četvrtog dana poslije u samo svanuće dođe u neko mjesto Karije koje se sada zove Tabija. Tu se more s obje strane spaja i velik dio Karije čini poluotokom. Nekoć je to bilo halikarnaško područje, a taj je grad bio prijestolnica karijskih vladara. U tom je gradu kraljica Artemizija podigla svome mužu Mauzolu nadgrobni spomenik čudesne veličine i izvanredne izvedbe, koji je po imenu muža nazvala Mauzolej i poslije se ubrajao među sedam svjetskih čuda. Po njemu se i svi znameniti nadgrobni spomenici zovu mauzoleji. Među ruševinama grada vidjeli smo njegove ostatke.

Smirna. Tu sam vidio mnogo starih nadgrobni spomenika sjajno izrađenih od mramora i četverouglasta kamena, od kojih su neki bili srušeni, a neki su još stajali. Među njima je bio i Homerov nadgrobni spomenik s kipom i grčkim natpisom. I područje oko grada izvanredno je obradeno, natapa ga rijeka Mel koja tu protječe, a napučeno je brojnim vilama.

Klazomena je bio utvrđeni grad koji lež na dnu smiranskog zaljeva, slavan po svom gradaninu Anaksagori koji je bio učitelj filozofa Arbelaja i pjesnika Euripida.

... pa sa svojim brodovljem ude u luku koja se sada zove Sv. Teodor. Na tom je mjestu nekoć bio Venerin tvrdi grad, zbog prikladna položja vrlo naseljeno obitavalište gusara. I sada se još na obali mora izvan ruševina vidi Venerin hram čudesne veličine, izvanredno izgrađen od četverouglasta kamena.

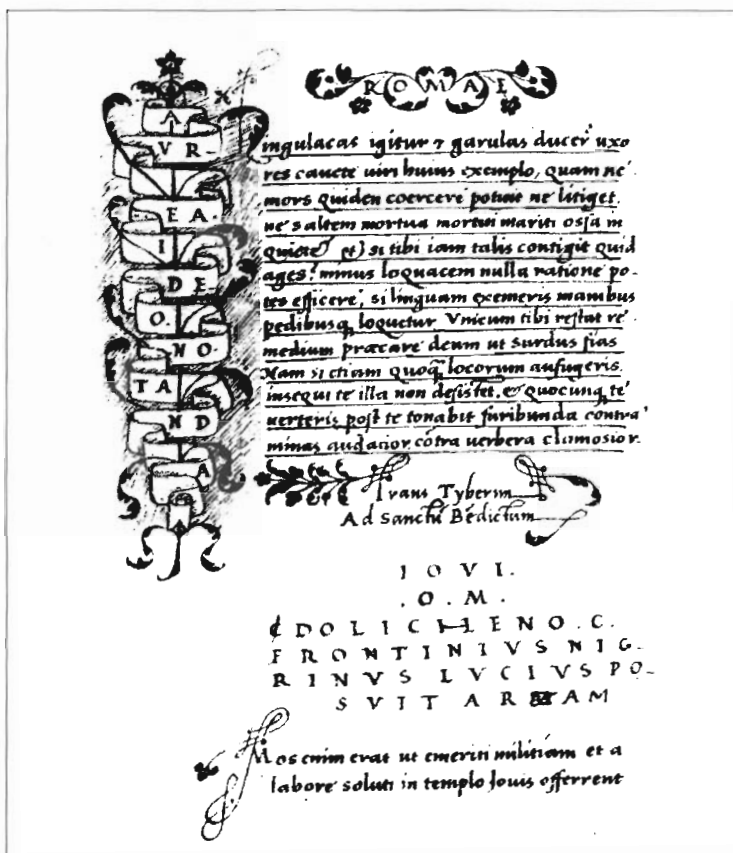
More zapljuskuje Korik s dvije strane a s treće je utvrđen vrlo dubokim jarkom i sa svih strana okružen dvostrukim i jakim zidom. Sa zapadne strane ima luku i oni koji žele u nju ući moraju proći nedaleko od zidova grada. Nasuprot s južne strane trista koraka od grada leži otok Eleuzija koji je potpuno zapremljen starim zdanjem izvanredno izgrađenim od bijela četverouglasta kamena. To je nekoć bio kraljevski dvor Arbesilaja.

Seleucija je stari grad što ga je sagradio Seleuk, jedan od Aleksandrovih nasljednika, a udaljen je od mora pet hiljada koraka. Bio je to vrlo velik grad, nekoć slavan, s krasnim kvartovima i mnogim drugim spomenicima. Uz grad je tekla rijeka Kalikadno i natapala okolna polja koja su bila prostrana. Još se vide mnogi ostaci zgrada osobito uz obalu rijeke. Osim ruševina hramova i amfiteatra, tu smo vidjeli i četvrtasti trijem kojemu je najveći dio osim krova bio čitav, a bogato je ukrašen stupovima i kipovima i svakojakim kiparskim djelima. Gledajući ga, bolno sam uzdahnuo što je izvanredna zgrada velika troška propala zbog barbarske nebrige.¹⁹

Za hrvatsku arheologiju 15. stoljeća svakako je zanimljiva, još uvijek neproučena rukopisna zbirka antičkih natpisa iz Istre i Dalmacije svećenika Marina Marinčića iz Labina, koja se nalazi u Modeni među rukopisima Muratorija s potpisom presbyter Marinus Marincisc Albonensis canonicus m. p. koju spominje T. Mommsen.²⁰

¹⁹ K. ČIPIKO, *O azijskom ratu*, Split, 1977. Preveo i uredio Vedran Gligo, 64, 65, 67-68, 77, 83, 86-87, 89; V. GLIGO, *Koriolan*, HBL, 2, 1989., 677-679

²⁰ Š. LJUBIĆ, O napredku arheološkičke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji, *Rad JAZU*, 80, 1886., 149.

**Marko Marulić,
In priscorum epigrammata
commentarius.**

Znameniti mletački kronist i pisac *Marin Sanudo* (1466.-1535.) čiji su "Dnevnici" (*I Diarii*) osnovni izvori venecijanske i evropske povijesti za razdoblje 1496.-1533., značajan je za našu renesansnu arheologiju i kulturu budući da je u svojoj knjizi natpisa *De Antiquitatibus Italiae* skupio i brojne natpise iz Istre, odnosno Pule gdje je boravio 1483. godine. To je opisao i u svojoj knjizi *Itinerario di Marini Sanudo per la terraferma veneziana nell' anno 1483*. Njegovim djelima o natpisima koristili su se mnogi renesansni autori.²¹

Putopisi, a i kartografska djela, osobito iz 16. i 17. stoljeća, također su značajni izvori za arheologiju naših krajeva.²²

U tom nizu ovdje ću spomenuti za hrvatsku renesansnu kulturu, a i arheologiju, vrijedno djelo njemačkog pisca i heraldičara *Konrada von Grünemberga* "Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486." u kojemu je taj njemački hodočasnik opisao i našu obalu i gradove. Osobito su vrijedne njegove izvrsne vedute u tuš-akvarelu gradova Poreča, Pule, Zadra, Biograda, Šibenika, Hvara, Korčule i Dubrovnika.²³ Na njima se uočavaju mnogi važni detalji od kojih su neki već razmatrani u našoj povijesti umjetnosti. Vjerujem da je posebno zanimljiva slika Biograda koju ovdje prvi put objavljujem, a koja, zaslužuje i poseban članak s obzirom na događaje iz povijesti i o izgledu grada i njegovih najznačajnijih spomenika, poput zidina, kula, katedrale, kraljevske palače, samostana itd.²⁴

Monumentalni antički spomenici Pule bili su koncem 15. i početkom 16. stoljeća zanimljivi poznatim graditeljima, arhitektima i umjetnicima, pa su u tom razdoblju Pulu posjetili i u svojim mapama crteža zabilježili njene spomenike, primjerice poznati

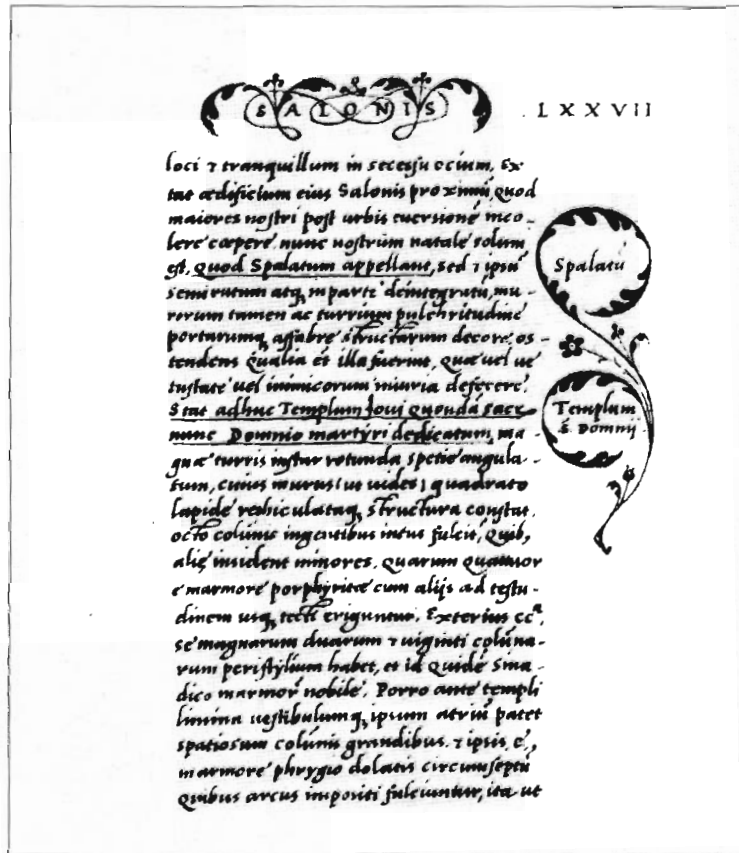
²¹ V. JURKIĆ, nav. dj., 312-322.

²² A. MILOŠEVIĆ, Mletačka kartografija kao izvor za arheološku topografiju Dalmacije, *Histria antiqua*, 1, 1995. U tom kontekstu svakako je potrebno spomenuti *Itinerarium* Giammbattiste Giustiniana iz 1553. godine koji spominje arheološke spomenike Isse i Osora, uz druge zanimljiv podatke. Š. LJUBIĆ, *Commissiones et relationes venetea*, 2, 1877., 220, 271; Također je zanimljiv podatak o nalazu kod Osora lijepe mramorne statue Medeje prije 1586. godine, koja je potom bila smještena u vrtu palače Grimani u Veneciji, što bilježe Stefano de Petris 1586. i A. Fortis 1771. godine. A. FORTIS, *Saggio d'osservazione sopra l'isola di Cherso ed Ossero*, Venezia 1771., 135; A. DEANOVIĆ, *Osor*, Osor, 1976., 51.

²³ E. PIVČEVIĆ, Jedno svjedočanstvo o hrvatskim gradovima iz godine 1486, *Rad JAZU*, 429, 1989., 185-195.

²⁴ L. KOS, Dva rukopisna izvještaja u mletačkim arhivima iz godine 1125. i 1646. o rušenju Biograda, *Biogradski zbornik*, Zadar, 1990.; R. JURIĆ, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, *isti zbornik*. Usp. i ostale radove koji se odnose na ovu temu u tom zborniku.

**Marko Marulić,
In priscorum epigrammata
commentarius.**

graditelj mosta Notre-Dame u Parizu fra Giocondo (1433.-1515.), A. G. Sangallo (1455.-1534.), te Michelangelo Buonarroti (1475.-1564.) čiji crtež Slavoluka Sergijevaca ovdje donosim.²⁵

Već su suvremenici Marka Marulića (1450.-1524.), oca hrvatske književnosti, bili istaknuli njegovo značenje za hrvatsku renesansnu arheologiju, pa je tako F. Božičević Natalis u Marulovoj biografiji zabilježio da je on sastavio *Commentarius in inscriptiones veterum in mramore incisae*. U našoj historiografiji spominje ga je V. Pribojević koji navodi njegova djela *Regum Dalmatiae et croatiae gesta* (to je jedan dio Dukljaninova *Ljetopisa*) i *Vita diui Hieronymi*.²⁶

Ivan je Lučić iz njegova djela *In priscorum epigrammata commentarius* objavio zbirku solinskih natpisa uvrstivši ih u svoju knjigu *Inscriptiones Dalmaticae*, Mleci 1673. godine.²⁷ Iako su I. Kukuljević i M. Šrepel cjelovitije prikazali to Marulićevo djelo (Šrepelov je rad do danas još uvijek najpotpuniji), u arheološkim se razmatranjima, uglavnom s opravdanim razlozima, razmatrao samo dio o Saloni i salonitanskim natpisima, dok je onaj o drugim nalazištima ostao zapostavljen.²⁸ M. Marulić, naime, osim natpisa iz Salone i iz Italije, donosi i 5 natpisa iz Pule, 2 iz Dvigrada, 3 iz Umaga, 1 iz Nina i 1 iz Trogira, pa se tako njegovo značenje za hrvatsku renesansnu arheologiju znatnije ističe, a ujedno pokazuje i poznavanje epigrafičkih djela ondašnjih humanista od kojih smo neke prije spomenuli.²⁹ Dosad je bio poznat rukopis tog Marulićeva djela koji se čuva u Vatikanskom arhivu (*Vat. lat.* 5249), a sadrži samo solinsku gradu koju je objavio I. Lučić, te rukopis prijepisa izvornog djela, koji se čuva u Marciani u Veneciji (*Cod. lat. XIV 112/4283/*). Iako je tekst Marulićeva *In priscorum*

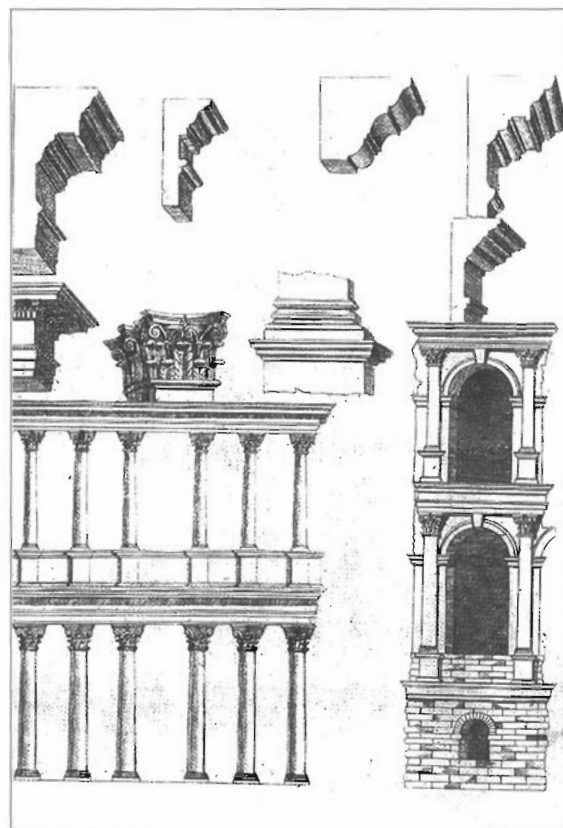
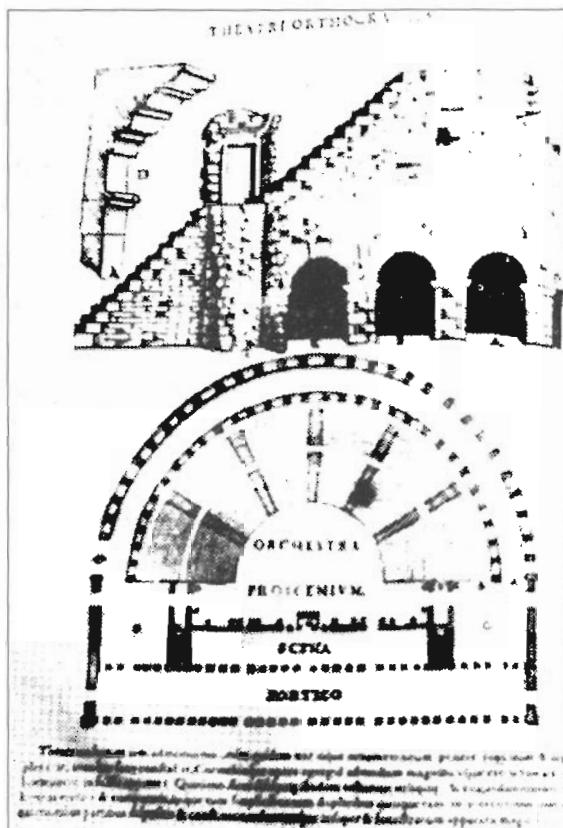
²⁵ Š. MLAKAR, *Antička Pula*, Pula, 1958., 32; R. MATIJAŠIĆ - K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 116-119.

²⁶ Š. LJUBIĆ, O napredku..., 149; V. PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Prijevod Veljko Gortan, Zagreb, 1951., 170, 179, 190, 195; D. NOVAKOVIĆ, Novi Marulić: Vita diui Hieronymi, *Colloquia Maruliana*, III, 1994., 22-23.

²⁷ Š. LJUBIĆ, *Inscriptiones Latinae Antiquae Salonis repertae a Marco Marulo Spalatensi collectae et illustratae*, *Rad JAZU*, 36, 37, 1876.

²⁸ M. ŠREPEL, O Maruliću, *Rad JAZU*, 146, 1901., 177-187; E. MARIN, Od antike do Marulića, Marulićev rukopis o solinskim natpisima, *Živa antika*, 27, 1977.; ISTI, Kasnantički kontinuitet i renesansa u Dalmaciji; Marulićeva zbirka latinskih natpisa, *Živa antika*, 28, 1978.

²⁹ M. ŠREPEL, nav. dj., 180.

epigrammata commentarius bio dostupan po prijepisu u Marciani, do sada nije cjelovito tiskan. Uskoro će to biti moguće budući da je u ljeto 1995. godine Darko Novaković pronašao izvorni tekst te Marulićeve rasprave.³⁰ Autograf se nalazi u oxfordskoj Bodleiani (MS. ADD. A. 25) u Velikoj Britaniji. Kodeks je oslikan, a nosi naslov *M. Maruli ad Dominicum Papalem*. In *epigrammata Priscorum commentarius*. Predgovoru slijede 142 natpisa, od kojih je 30 solinskih.³¹ D. Novaković pretpostavlja da je Marulićev *Commentarius* mogao nastati oko 1510. godine.³²

To Marulićevo djelo nalazilo se u Splitu do 1771. godine kada ga je Alberto Fortis otudio i ponio sa sobom u Treviso gdje je koncem 1771. izašao iz augustinskog reda. To, naime, proizlazi iz rečenice u njegovoj knjizi *Put po Dalmaciji* iz 1774. godine: *Ovaj plemeniti grad (Split)... se u najbolje doba obnovljene književnosti ponosi Markom Marulićem od kojega nam ostadoše mnoga djela, tiskana i u rukopisu. Sada uza se imam malen kodeks natpisa što ih je on oslikao, ali njihovoj izvornosti ne smije se u cijelosti vjerovati; u naše vrijeme izmislili bi se mnogo spretnije.*³³ Ovaj Fortisov konkretni navod nije dosad bio uočen, a zanimljiv je i zbog opservacije o izvornosti nekih natpisa što je uočio i T. Mommsen. O tome je nedavno pisao u zanimljivom radu B. Lučin, upotpunjujući Marulićev književni lik njegovim radom u kontekstu humanističke epigrafije.³⁴

In *priscorum epigrammata commentarius* Marka Marulića nedvojbeno je vrijedno djelo hrvatske renesansne arheologije. Osim podataka o natpisima, iz njega se doznaje da su u Papalićevoj palači u Splitu bili sakupljeni antički spomenici Salone. Tu je, dakle, postojao renesansni lapidarij iz kojega je još danas sačuvano pet natpisa što ih je Marulić zabilježio, a koji se

Sebastiano Serlio, Floris, dio zida i građevni detalji kazališta u Puli.

³⁰ D. NOVAKOVIĆ, Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: MS. ADD. A. 25 u oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgou, *Colloquia Maruliana*, VI, 1997., 6-33.

³¹ ISTI, nav. dj., 6-11.

³² ISTI, nav. dj., 11.

³³ A. FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Prijevod Mate Maras, Zagreb, 1984., 174; Ž. MULJAČIĆ, *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765-1791)*, Split, 1996., 55, 56. U pismima prijatelju Ciaccheriu 1772. godine, I. D. Stratiko navodi "zanimljive podatke", na primjer da će njegovo putovanje biti pravo "književno gusarstvo" u korist sienske sveučilišne knjižnice, da će u Dalmaciji tražiti stare kodekse i stare svjetiljke za njegovu knjižnicu, da će ići u potragu za rukopisima za svučilišnu knjižnicu u Sieni, da će donjeti sa sobom u Italiju prekrasna izdanja i dragocjene rukopise, da ide u potragu za rukopisima i starim knjigama, da je nabavio jedan pergamentni rukopis sv. Efrema i jedan Katulov rukopis, da ima trideset ili četrdeset starih tiskanih koma-

nalaze u Arheološkom muzeju u Splitu.³⁵ Značenje Salone i solinskih spomenika za humanistički profil M. Marulića, te trajnu svijest o domovinskom prostoru Marulić je sažeto izrazio riječima da je ona mjesto gdje se nalaze "spomenici naših predaka".³⁶ Ovim se djelom upotpunjuje lik M. Marulića, humanističkog intelektualca, obrazovanog i upućenog u starija i suvremena mu djela iz renesansne epigrafije i starinoznanstva, pa ga ono svrstava među ugledne ličnosti renesansne arheologije uopće. Za nas je Hrvate značajan zbog nastavljanja tradicije od Hrankovića, Ciriaca Ankonitanca, Benje, Čipika, Marinčića i Sanuda, čija je djela Marul najverojatnije poznao. Značenje njegova djela jest i u velikom utjecaju što ga je on još za života imao na hrvatsku renesansnu sredinu, pa tako i tim djelom.

Kao što Marulić šetajući po ruševinama Salone, sjetno razmišlja o tome *kolika je nekoć bila slava našeg očinskog tla* i priziva poznati Vergilijev stih: *Fuimus Troes...*, tako i suvremenik mu Ilija Crijević opisuje ruševine Epidaura.³⁷ B. Lučin točno uočava da pjesnička reminiscenca Troje za Marula znači mitsko povijesnu matricu komparativnog značenja: Troja-Rim i Salona-Split, tj. napuštanje srušenog grada i osnutak novog, kontinuitet i održavanje tradicije.³⁸ Takav odnos i istovjetno značenje za I. Crijevića jest na relaciji Epidaur-Dubrovnik, što on i opisuje u svom spjevu *De Epidauru*.

Ilija Crijević (1463.-1520.), *Aelius Lampridius Cervinus*, najznačajniji među dubrovačkim latinistima u svome opsežnom pjesničkom djelu ima i spjev *De Epidauru* u kojemu opisuje antičke ostatke toga grada.³⁹ Navodeći pjesnike koji su bili slavni za pontifikata Siksta IV. (1471.-1484.), slavni *Sabellico* od naših, uz M. Marulića, spominje i I. Crijevića, *Aelius Cervinus Raghuseus*, dakle dvojicu pjesnika koji u kontekstu naše arheologije imaju i bliske reminiscencije na antičku baštinu svog zavičaja.⁴⁰ Zadojen ljubavlju prema antici koja se očitava kroz čitav njegov opus, znalac antičke kulture, antičke i dubrovačke povijesti, Crijević je spjevom *De Epidauru* pjesničkim izričajem opisao antičke ostatke Epidaura, zacijelo rijetko vrijedan primjer iz renesansne književnosti značajan i za hrvatsku arheologiju.⁴¹ Evo toga odlomka:

O EPIDAURU

<O ruševinama Epidaura>

II.

*Nekaleko od nas zadržalo se malo tragova
i nešto preostataka Epidaura i gole obale;
Kamen medaš dijeli kratak razmak između nas
i što god među tim na polju leži, ravnina pružena u uvale
prekrasna sela s obližnjim imanjima
i sami žitelji okolice, nekoć sve nova zemlja,
a sada ne jalova polja, ni umorne od pluga
ili istrošene njive;
zaista nikakvi tabori ne ostadoše od starine,
iako tvrdimo da je postojala,
kamenita po tolikim komadima velikih ruševina,
krbotinama novim gdje sad su prekrivene kljeti tijesne,
malene zgrade, nastanjene ratarima oporim.*

da od kojih su neki vrlo vrijedni. "On žali da nije našao više takvih rukopisa jer ih naprosto nema od kada je - kako doslovce kaže - Alberto Fortis prije nekoliko godina "obrijao" u tom smislu Dalmaciju." S. KRASIĆ, *Ivan Dominik Stratiko*, Split, 1991., 141-143. Kakva prosvjetiteljska djelatnost A. Fortisa i D. Stratika?!

³⁴ B. LUČIN, CIL X, 190. prijedlog za Marulića, *Colloquia Maruliana*, VII, 1998., 47-58.

³⁵ Literaturu o tome vidi: E. MARIN, *Civitas splendida Salona, Salona cristiana*, Split, 1994., 88-91.

³⁶ B. LUČIN, Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću, *Colloquia Maruliana*, IV, 1993., 107.

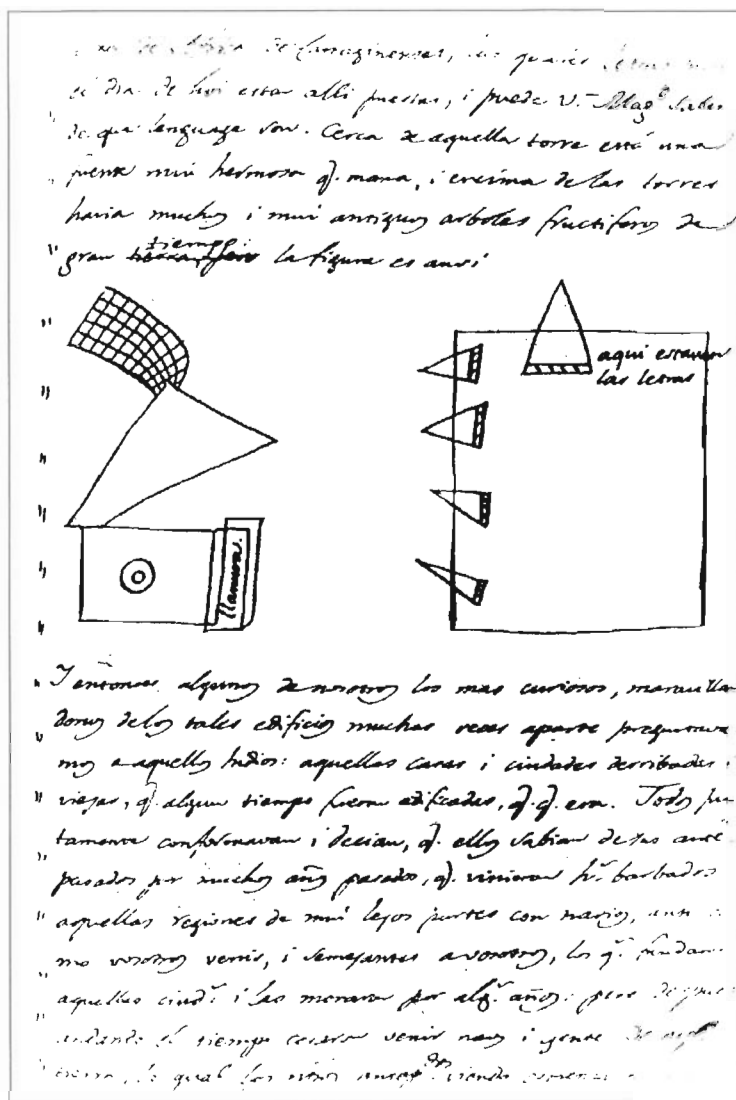
³⁷ ISTI, nav. dj., 107; C. TADIN, *L'umanista Raguseo del sec. XVI. E. L. Cerva. De Epidauru*, *Rivista Dalmatica*, VI, 1905.

³⁸ B. LUČIN, nav. dj., 107.

³⁹ V. VRATOVIĆ, Ilija Crijević, *Hrvatski latinisti*, I, Zagreb, 1969., 377-383, 448-453;

⁴⁰ Ch. BENE, *Sabellico, Marulićev "čitatelj"*, *Colloquia Maruliana*, II, 1993., 62.

⁴¹ I. CRIJEVIĆ, *De Epidauru*, 450, prijevod Tomislav Ladan.

Vinko Paletin,
 Opis spomenika civilizacije
 Maya na Yucatanu.

Prve konkretne i doslovno arheološke opise antičkih spomenika nalazimo u govoru održanom 1525. godine u Hvaru, odnosno u knjizi hvarskog dominikanca Vinka Pribojevića, *De origine successibusque Slavorum*, tiskanoj u Veneciji 1532. godine.⁴² Evo nekoliko odlomaka: Prednji kraj otoka prema kopnu je ravan, a ističe se ruševinama dvaju među sobom malo udaljenih gradova, koji su opustošeni ne znam kojom zgodom. U njima se na više mjesta vide podovi sa slikama od mramornih kamenčića ili s mozaicima. Zatim: Otprilike po sredini ovog našeg otoka pruža se prema sjeveru polje..., a okružuje ga 11 sela. Ne sumnjam, da se na tom mjestu dizao vrlo lijep grad, kad iz dana u dan vidimo, kako se tu pronalaze starinski zdenci zatrpani gradskim ruševinama i dragocjeni predmeti od zlata i srebra ukrašeni dragim kamenjem, koji leže skriveni u zemlji vrtova i vinograda, i kad se na istom mjestu nalaze ostaci starih gospodarskih zgrada. S tim selom, o kojem govorim, natječu se u ruševinama palača i hramova druga dva sela na morskoj obali, koja se danomice sve više razvijaju.

Stoga neka se nitko ne čudi, da su u tom polju postojala dva grada s izvrsnim lukama, jedan na istočnoj strani, a drugi na zapadnoj. Već same ruševine pokazuju njihov negdašnji sjaj, jer se

⁴² V. PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Prijevod Veljko Gortan, Zagreb, 1951., 198-201; B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII stoljeća, *Živa antika*, 34, 1984.

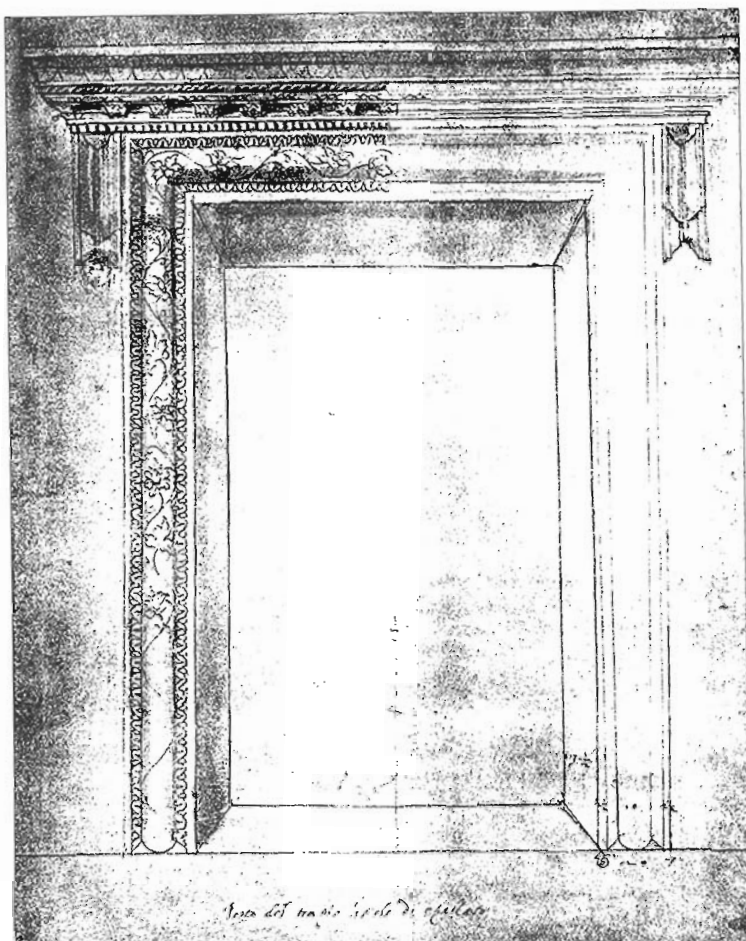

**Split na karti
Martina Kolumića Rote,
oko 1550. godine.**

tu još i danas vide ostaci mnogih velikih zgrada, zatim kipovi heroja od parskog mramora i kameni podovi s likovima različitih životinja i zvijezda. To mogu biti ostaci samo nekog bogatog grada. I po sredini tog polja vide se ruševine prostranih zgrada, a među brojnim gomilama četverouglastog kamenja nalaze se bunari pitke vode i mnogi drugi ostaci, koji jasno pokazuju da se tu nekoć dizao velik i znamenit grad.

Još i danas postoji među brdima gotovo neoštećena gradina dižući se nad gradom, koji je zapremao istočni dio polja. Na domet strijele od nje nalazi se kula od četverouglastog kamenja neobične veličine s jednim jedinim uskim ulazom, na kojoj se zbog starine ne vidi nikakav trag žbuke. I na mnogim drugim mjestima javljaju se na ovom otoku tragovi ljudskih naselja, gdje su odijeljeno po selima stanovali oni drevni Hvarani. Ovaj izvanredan opis antičkih spomenika otoka Hvara, Farosa i agera, pokazuje začuđujuće arheološko znanje Vinka Pribojevića. On, naime, pojedinačno spominje takve spomenike kao što su helenistička kula Tor, kasnoantička tvrđavica Galešnik, mozaici, skulpture i vile rustike, što je znak da je rekognoscirao spomenike svoga zavičaja i pobliže se njima bavio. Ujedno otkriva, a to proizlazi iz cijelog govora, da je bio dobro upoznat sa starinoznanstvom svoga doba i takvom literaturom te pisanjem Marka Marulića kojega je osobno poznao i citirao u svome djelu. Vjerujem da je ovo prvo i najcjelovitije, za svoje vrijeme, doslovno arheološko razmatranje o antičkoj baštini na primjeru otoka Hvara.

Petrus Apianus i Bartholomaeus Amantius objavili su 1534. godine knjigu antičkih natpisa rimskog svijeta, *Inscriptiones sacrosanctae vetustatis, non illae quisdem Romae, sed totius tere orbis summo studio ac maximus impensis terrarum marique conquistatae feliciter incipiunt...* Ingotstadii, In aedibus P. Apiani, 1534.

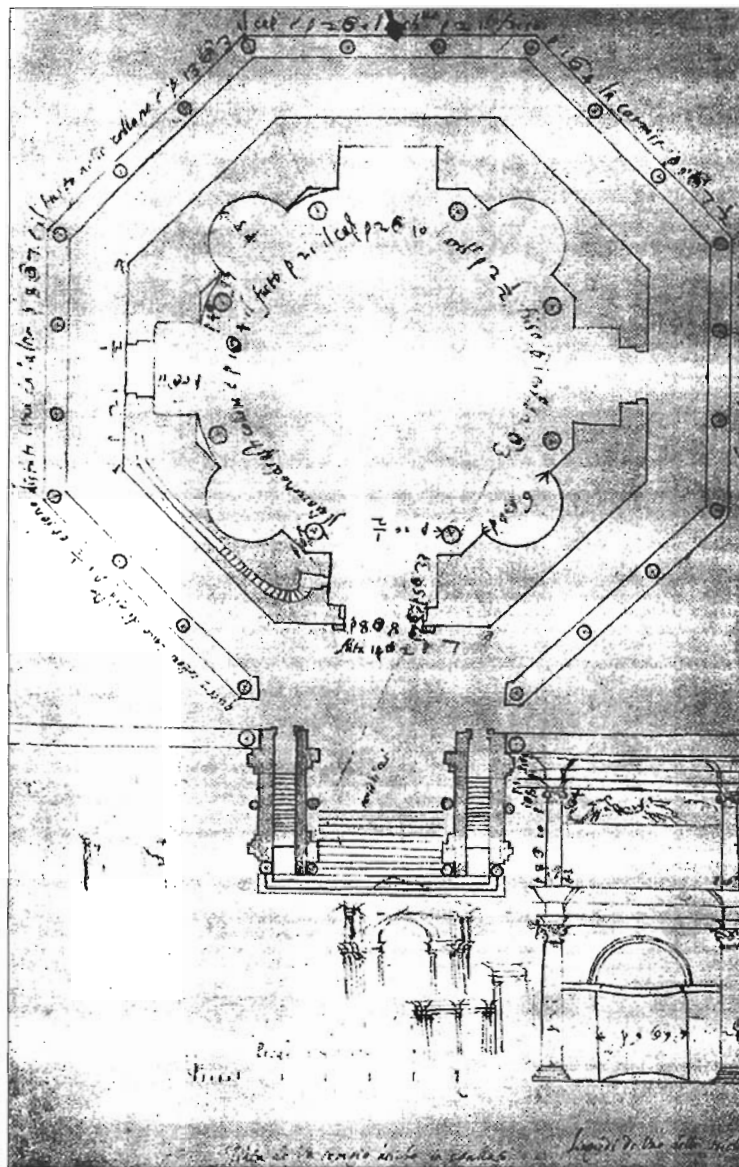
Andrea Palladio,
Portal Dioklecijanova
mauzoleja u Splitu.

u kojoj je zabilježeno i nekoliko natpisa iz Hrvatske: iz Pule, Zadra, Senja i Salone.

Poznati talijanski arhitekt *Sebastiano Serlio* (1475.-1554.) boravio je u Puli 1536. godine, proučavao je i crtao pulske antičke spomenike i opisao amfiteatar, teatar i slavoluk Sergijevaca i to objavio u svojoj knjizi *De Architectura* u Veneciji 1544. godine. To je djelo tijekom 16. stoljeća doživjelo nekoliko izdanja. U trećem poglavlju djela Serlio nakon opisa rimskih antičkih spomenika opisuje pulske:

U Puli, antičkom gradu Dalmacije na moru, postoji veći dio jednog teatra, pri gradnji kojega se je dovitljivi arhitekt prilagodio brdu, posluživši se tim brdom za jedan dio sjedišta; učinio je u prizemlji orkestru (parter), scenu (pozornicu) i ostala zdanja potrebna toj sursi. I zaista, ruševine i ostaci koji na tim mjestima stoje svjedoče da je to bila građevina veoma bogata radnjama i kamenim ulomcima, a to se pogotovo odnosi na veliki broj stupova, samih i u skupinama, na neke uglove s pravokutnim stupovima (pilastrima) i polukružnima, povezane zajedno u jednu cjelinu, i dobro izradene korintskim stilom, jer je čitav teatar, kako iznutra tako i izvana, bio djelo korintskog stila.

Ovaj teatar (kao što sam rekao) bio je veoma bogat ornamentima, svima iz zdravog kamena, i vrlo dobro i bogato izraden u korintskom stilu, i koliko se vidi na temelju ostataka rasutih po tom mjestu, scena je bila veoma bogata stupovima, i dvostrukima i jednostrukima, jednako u unutrašnjim dijelovima kao i u vanjskim, s različitim ukrasima vrata i prozora. Unutrašnji dijelovi

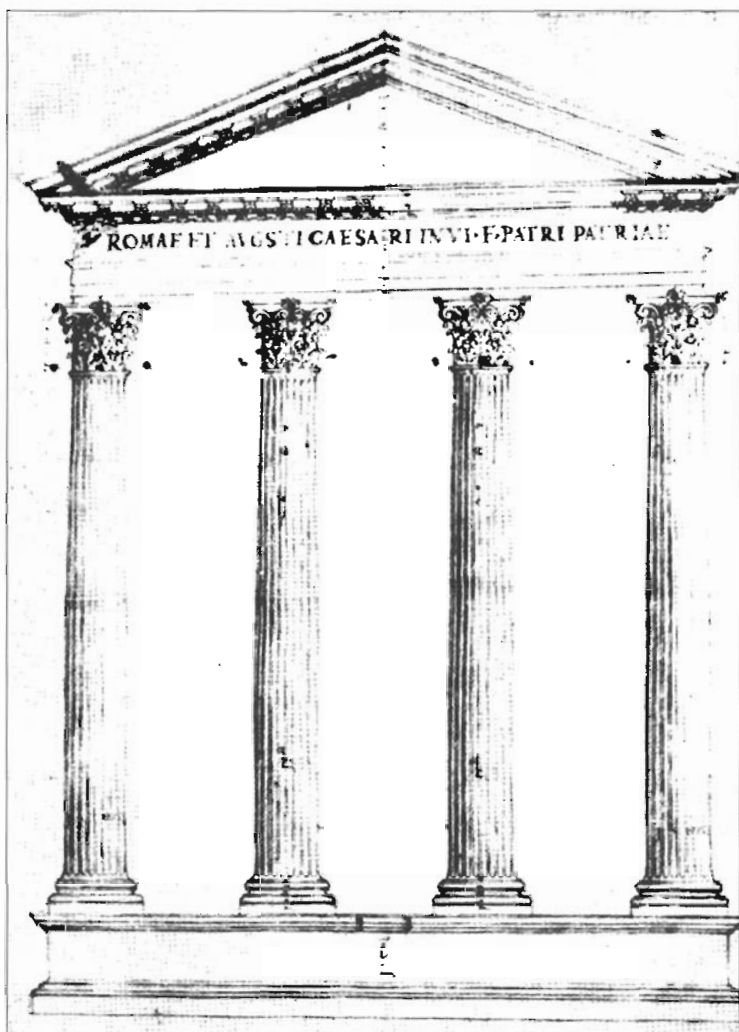
Andrea Palladio,
Plan Dioklecijanova
mauzoleja u Splitu.

gradevine veoma su oštećeni i o tim djelima neću dati nego malo podataka, ali o vanjskim dijelovima dat ću pojedinačne mjere:...

U Puli gradu u Dalmaciji postoji ovaj Amfiteatar usred grada i još je skoro čitav: od te gradevine ne postoji drugo nego vanjsko krilo s ona četiri kontrafora od tri pilastra svaki, koji su, koliko ja vjerujem, bili načinjeni kao pojačanje, da bi zatim to krilo bilo tako napušteno, ali što se tiče izgleda, ugodni su oku, tako da od gradevine nije bilo načinjeno ništa osim zidova označenih s A...

Pula, grad u Dalmaciji, na moru, obdarena je mnogim stari-nama. Tako uz teatar i amfiteatar, o kojima je ranije raspravl-jano, postoje još i druge gradevine, o kojima ja sada neću govoriti, ali ima jedan trijumfalni luk korintskog stila, veoma bogat ukrasi-ma, kako figuralnim, tako i biljnim, i drugim neobičnim ukrasi-ma, toliko da od podnožja na više nema dijela ni prostora koji ne bi bili isklesani, kako na pročeljima, tako i na bokovima, jednako na unutrašnjim širinama, također pod lukom, na kojem postoje tolika različita reljefna djela, da bi zauzela mnogo prostora kad bih ih htio prikazati: zbog toga pokazat ću samo one dijelove koji mogu koristiti arhitektu u vezi zamisli i mjera...⁴³

⁴³ D. KEČKEMET, *Antički spomenici Pule* sa slikama i u opisima stranih autora od XVI. do XIX. stoljeća, *Jadranski zbornik*, 7, 1969., 553-555, 584, sl. 8.

**Andrea Palladio, Pročelje
Augustova brama u Puli.**

Juraj Hus iz Rasinja u sjevernoj Hrvatskoj opisao je svoja putovanja od 1532. do 1542. godine po Bliskom istoku, sve do Indije, osobito Egipat, Sinaj i Svetu zemlju. To je jedan od najljepših putopisa naše renesansne književnosti. Rukopisi J. Husa nalaze se u Vatikanskoj knjižnici i dvorskoj knjižnici u Beču. U putopisu se nalazi i njegov crtež karte Sinaja. U Egiptu Hus je boravio dvije godine, a njegov opis piramida iz 1538. godine zoran je i jednostavan. Iako njegovo djelo nije bilo objavljeno, ipak je bilo poznato u znanstvenim krugovima 16. stoljeća. Egipatske piramide bile su, pak, u Europi najpoznatije po opisu francuskog učenjaka i humaniste P. Belona iz 1546.-1550. godine, objavljenom u knjizi 1554. godine, koja je doživjela više izdanja. Husov je opis desetljeće stariji, a za hrvatsku arheologiju i renesansu zasigurno ima izuzetnu vrijednost, pa taj opis u hrvatskom prijevodu ovdje prvi put objavljujemo.⁴⁴

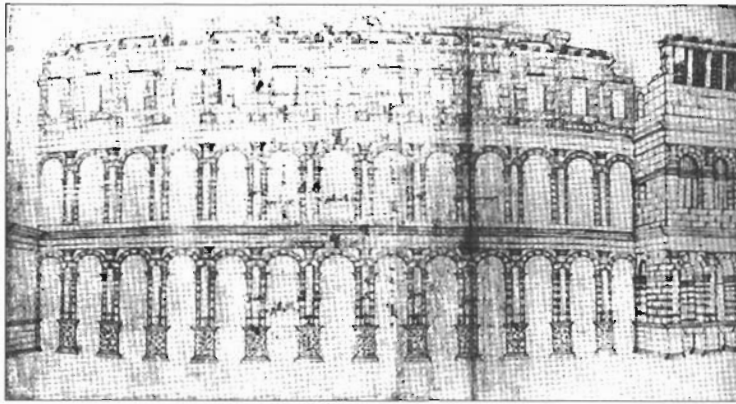
O piramidama egipatskih kraljeva, među kojima se ističe izgled jedne koju sam sasvim ukratko opisao:

Budući da nije svima dano da sve obidu i vide, ovdje ću opisati ono što se meni čini da je vrijedno opisati. Naime u mjesecu siječnju i veljači godine Gospodnje 1538. kada smo promatrali kako konji velikaša slobodno pasu travu na pašnjacima egipatske zemlje, a polja su već bila zasijana sočivicom sličnoj našoj, na pašnjacima s druge strane Nila čuvali su se njihovi konji. Tada

⁴⁴ P. MATKOVIĆ, Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinje, glasoviti putnik XVI. vijeka, *Rad JAZU*, 55, 1881., 116-184 (167-169); ISTI, *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii*, *Starine JAZU*, 13, 1881., 1-38 (14-15). Za ovaj prijevod zahvaljujem gosp. Jakovu Stipišiću.

jednoga dana u jutro mnogi od nas s dvora uzjabasmo magarce i opremljeni stigismo do šest visokih građevina zvanih piramidama, smještenih u ravnici dvije tisuće koraka udaljenih od grada, za koje su neki pričali da ih je sagradio Šimun Makabejac iznad groba svog oca i svoje braće, kao što se to čita u 13. glavi prve knjige Makabejaca. Drugi pak tvrde da su ih nekoć sagradili faraoni i egipatski kraljevi kao svoju grobnicu što je i točnije. Turci ih naime zovu phiron daglar tj. "faraonova brda". Dvije su od njih veoma visoke i vide se iz daljine, dok su ostale četiri manje, a sagrađene su od klesana kamena i sve su četverouglaste, od kojih su one najniže prostranije, a uzdižući se u vis završavaju vrškom. Neki od nas prije nego što smo ušli u onu veliku izmjerili su njenu širinu, pa (koliko se sjećam) svaka je strana imala stotinu četrdeset i šest stopa, što se na turskom veli krok alti korak. Od dna te piramide kroz neka vratašca vodi uska staza. Nadalje bio nam je dan tanki konopac koji smo usput vukli za sobom opskrbljeni svjetiljkama kroz razne prolaze te smo mjerili put zastrt mrakom penjući se i spuštajući kroz krivine čas gore čas dolje, pa kad smo došli unutra do polovice piramide ukaza nam se neka gromada poput groba ispod velikog svoda, a bila je izrađena od bijelog mramora na jedan divan način, a na dodir ruke odzvanjala je dajući ton kao mjed ili staklo. Veoma smo se bojali da nam se ne ugasnu svjetiljke, jer bez njih, iako smo se držali konopca kao vodiča puta, ne bi nam bilo moguće izaći iz mraka. Mnoštvo šišmiša dolijetalo je do naših svjetiljki. Njih Arapi zovu jurasza. Međutim neki od naših drugova vani na vrhu su bdjeli da nas Arapski cigani ne bi napali. Jedva smo u roku od dva sata mogli obaviti ulazak i izlazak. Nakon izlaska ostalim smo drugovima prepustili ulaz sa sličnim priborom, ali oni još ne bijahu onamo stigli. Poslije toga popesmo se na visoki vrh četverouglastim stepenicama koje su sve bile od klesana kamena. Jedva je bilo moguće doseći visinu piramide i obići njenu širinu. Naime na vrhu ima toliko širokog prostora da bi se tamo mogao lako postaviti šatorčić, a moglo bi se pomisliti da čovjek jedva može ondje sjesti. Ondje zatrubih drugovima trubom. Pregledaši tako piramide vratismo se u grad Memfis. Neka bude dosta ovo što sam jednostavnim izlaganjem iznio o egipatskoj zemlji.

Korčulanski dominikanac *Vinko Paletin* (1508.-1575./80.) u svojem je uzbudljivom i zanimljivom životu i djelu, uz mnoga ostvarenja, ostavio i zapise značajne za arheologiju, odnosno za poznavanje civilizacije Maya na Yucatanu. On je 1537.-1546. godine boravio na Yucatanu, o čemu je napisao dva djela: *O poluotoku Yucatanu* i *O pravu i opravdanosti rata protiv nevjernika Zapadne Indije*, koje je sačuvano u rukopisu. U potonjem djelu V. Paletin opisuje i monumentalne hramove civilizacije Maya u Chichén-Itzi, sa čudnim crtežima i pismenima, a donosi i crtež tih građevina. Chichén-Itza, gdje je Paletin boravio 1538. godine jedan je od najznačajnijih gradova civilizacije Maya, a bio je napušten u 7. stoljeću. Paletinov opis njegovih spomenika najzanimljiviji je dio rasprave. Zanimljivo je da Paletin smatra kako ti spomenici i pismena potječu od Kartažana i, vjerojatno prvi u povijesti, iznosi misao da Kristofor Kolumbo nije prvi otkrio Ameriku već su to prije njega učinili Kartažani. To ujedno pokazu-

**Andrea Palladio,
Amfiteatar u Puli.**

je da je Paletin imao i prethodnih znanja o arheologiji Kartage. Međutim, najznačajnije je to da je Paletinov opis jedan od najstarijih, ako ne i prvi sačuvani prikaz građevina najvećeg vjerskog i kulturnog središta civilizacije Maya.⁴⁵

Ovdje želim navesti ono što sam vidio. Ovaj poluotok ima tri stotine milja u opsegu, a razdijeljen je na nekoliko vrlo napučenih pokrajina. Jedna od njih je Zacatlan, udaljena od mora nešto manje od dana boda. Usred nje nalazi se stara građevina od lijepo klesanog kamena, visoka i okrugla, a ima vrlo visoki toranj. U sredini se nalazi bram, gdje su prinostili žrtve idolima. Indijanci ga zovu "cu". Unaokolo ove građevine ima mnogo sobica za stanovanje, ali nitko od njih ne stanuje u njima nego tu odsjednu kršćani koji su na prolazu.

Druga pokrajina naziva se Ciciniza gdje mislim da je sada osnovana Nova Salamanca. Grad je utemeljio Francisco Montejo Mladi 1533. godine. Indijanci su nas uznemiravali i morali smo napustiti to mjesto u kojem se još vide ostaci starih građevina. Vidi se isto tako sedam tornjeva, ali u njima Indijanci ne stanuju. Po svim tim zgradama i tornjevima ima likova pješaka i naoružanih vojnika, bradatih, s oklopom, kacigom i drugim predmetima, imaju oštre mačeve, koplja i sjekire kao Amazonke, a sve je naslikano poput vojske u pokretu. Na tim tornjevima bila su dva reda slova, no nitko od naših nije ih uspio razumjeti. Nisu bila ni latinska, ni grčka, ni hebrejska. Koliko mi se čini ta su slova iz Afrike, iz Kartage. Još se i danas nalaze tamo, a vaše veličanstvo može utvrditi kojem govoru pripadaju. Tik do onog tornja teče prekrasan izvor a naokolo je bilo mnogo starih voćaka.

Neki od nas, oni znatiželjniji, diveći se tim zgradama, više su se puta kod Indijanaca raspitivali što su bile one kuće, oni stari i razrušeni gradovi koji su nekad prije postojali. Svi su oni složno odgovarali da su čuli od svojih starijih kako su pred mnogo godina u one krajeve došli s ladama bradati ljudi iz daleka, kao što i vi dolazite, pa i vama slični, koji su utemeljili one gradove i neko vrijeme u njima živjeli. Kasnije, kako je vrijeme prolazilo, prestali su stizati ljudi i lade iz dotične zemlje. Kad su to naši pradjedovi opazili, počeli su ih napadati. Izmorili su ih ratom i glađu, pobili i uništili. Gradovi su ostali pusti i razrušeni i još uvijek tako stoje razrušeni i trošni od dugog vremena.

Očito je da se ovdje sve podudara: povijest, položaj zemlje, udaljenost ovih krajeva od Europe i Afrike, ostaci građevina.

⁴⁵ F. ŠANJEK, Korčulanin Vinko Paletin, istraživač Yucatanu i teoretičar Španjolske "conquiste" u XVI. stoljeću, *Croatica Christiana*, 2, 1978., 83-129, (120-121); S. KRASIĆ, Korčulanin Vinko Paletin (1508.-1575/80). U knjizi, *Kapi krvi, kapi mora...*, Zagreb, 1979., 461-509; F. ŠANJEK, Prilozi za biografiju Vinka Paletina OP, *Croatica Christiana*, 29, 1992., 168-174 (170); ISTI, Vinko Paletin - život, znanstveni rad i opredjeljivanje, Predgovor u knjizi *V. Paletin, O pravu i opravdanosti rata protiv nevjernika Zapadne Indije*, Prijevod: M. Polić-Bobić, Zagreb, 1992.

Slijed događaja moglo bi se ovako postaviti: one su zemlje bile najprije rimske i kartaške. Poslije su katolički kraljevi, puni žara za širenjem vjere, više nego drugi kršćanski vladari, ne žaleći troška, poduzeli sve da pod zapovjedništvom kapetana Kristofa Kolumba otkriju one zemlje. Kao vrhovni sudac svih vladara, papa je one zemlje koje su pripadale rimskom carstvu pravno prenio na španjolske kraljeve koji su, u snazi tog istog prava, one zemlje i pokrajine s pravom i zakonito zaposjeli, pokorili i zadržali u svojoj vlasti.”

Dakle, već polovicom 16. stoljeća znanja hrvatske renesansne arheologije su vrlo osebujna. Hrvati su, naime, opisali najpoznatije spomenike starih civilizacija. Koriolan Čipiko je opisao spomenike antičke Helade 1477. godine, Juraj Hus egipatske piramide 1538. i spomenike Svete zemlje 1540., a Vinko Paletin hramove civilizacije Maya 1538. godine. To će uskoro upotpuniti i Antun Vrančić otkrićem najznačajnijeg spomenika cara Augusta.

Konkretno arheološko znanje kakvo pokazuje Marko Marulić za Salonu, Ilija Crijević za Epidaur i Vinko Pribojević za Hvar, tako i 1547. godine pokazuje i dubrovački notar *Marcus Sylvius Sylvanus*, za spomenike Epidaura, točnije opisuje nalaz antičkog natpisa u počast P. Kornelija Dolabele, carskog legata propretora u Dalmaciji, u Obodu kod Cavtata i o tome objavljuje raspravu, knjižicu od dvadesetčetiri stranice *In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effosam M. Syluii Racusini commetariolus, Romae apud Antonium bladum in Campo Flore MDXLVII*.⁴⁶ J. Lučić je bio pronašao ovu knjižicu među raritetima Sveučilišne knjižnice u Zagrebu (*sign. R II F-8-122*). M. Silvije Silvan u njoj opisuje okolnosti i položaj nalaza, piše o skulpturi i raspravlja o natpisu. Značenje ovog rada jest u tome što bi M. Silvije Silvan tako bio jedan od najstarijih hrvatskih epigrafičara i latinista, a njegovo djelo jedna od najranijih rasprava u hrvatskoj arheologiji.

Znamenita ličnost diplomata, biskupa i latinističkog pisca Šibenčanina *Antuna Vrančića* (1504.-1573.) potvrdila se i na području renesansne arheologije. On je uvelike pridonio rimskoj epigrafici i poznavanju antičke povijesti time što je na svom diplomatskom putu po Turskoj 1555. godine, zajedno sa svojim prijateljem, nizozemskim humanistom A. Gh. de Busbecqom, otkrio a potom i objavio tzv. *Monumentum Ancyranum* (Ankarski spomenik), najdulji latinski natpis s popisom djela i časti cara Augusta, koji se zbog svoje izuzetne vrijednosti i naziva *regina inscriptionum* (kraljica natpisa).

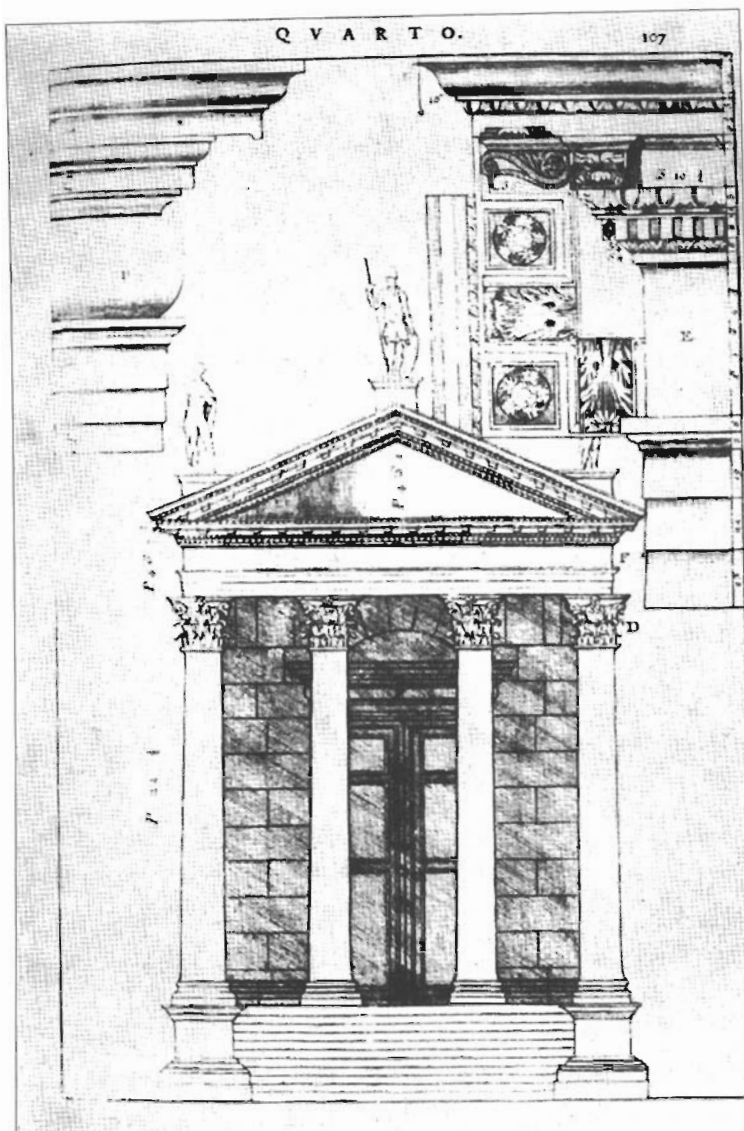
U geografsko-etnografskom djelu *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae* (oko 1538.), opisuje rimske iskopine i natpise, a u putopisu *Iter Buda Hadrianopolim anno 1553*. bilježi rimske natpise i ostatke na tom putu.⁴⁷ Da je Vrančićevo zanimanje za antičku arheologiju, a posebno za epigrafiju bilo trajno, vidi se i iz drugih njegovih djela, pa mu je u rukopisu ostalo i djelo *Collectio Antiquorum Epigrammatum*.⁴⁸ Zanimljiv je i njegov domoljubni osjećaj kada u pismu prijatelju Jakobu Stradi 1558. godine asocira Odisejevu Itaku. *Stoga ovu ljubav, Strada, koju obično osjećamo prema domovini, ma čime bili zaokupljeni, valja nam pripisati samoj naravi i taj osjećaj ne smatrati protivnim razumu*.⁴⁹

⁴⁶ J. LUČIĆ, O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, *Historijski zbornik*, 19-20, 1967., 537-547; I. BOJANOVSKI, Ad CIL III, 1741, Obod kod Cavtata (Epidaurum), Izdanja *Hrvatskog arheološkog društva*, 12, 1988., 101-110.

⁴⁷ V. VRATOVIĆ, Antun Vrančić, *Hrvatski latinisti*, 1, 1969., 601-605; A. VRANIĆ, Putovanje iz Budima u Drinopolje, Prijevod D. Novaković. O A. Vrančiću vidi i u: A. FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984., str. 90 i d.

⁴⁸ A. FORTIS, nav. dj., 174.

⁴⁹ *Hrvatski latinisti*, 1, 628-631. Prijevod: Zdeslav Dukat.

Andrea Palladio, Pročelje i drtalji Augustova brama u Puli.

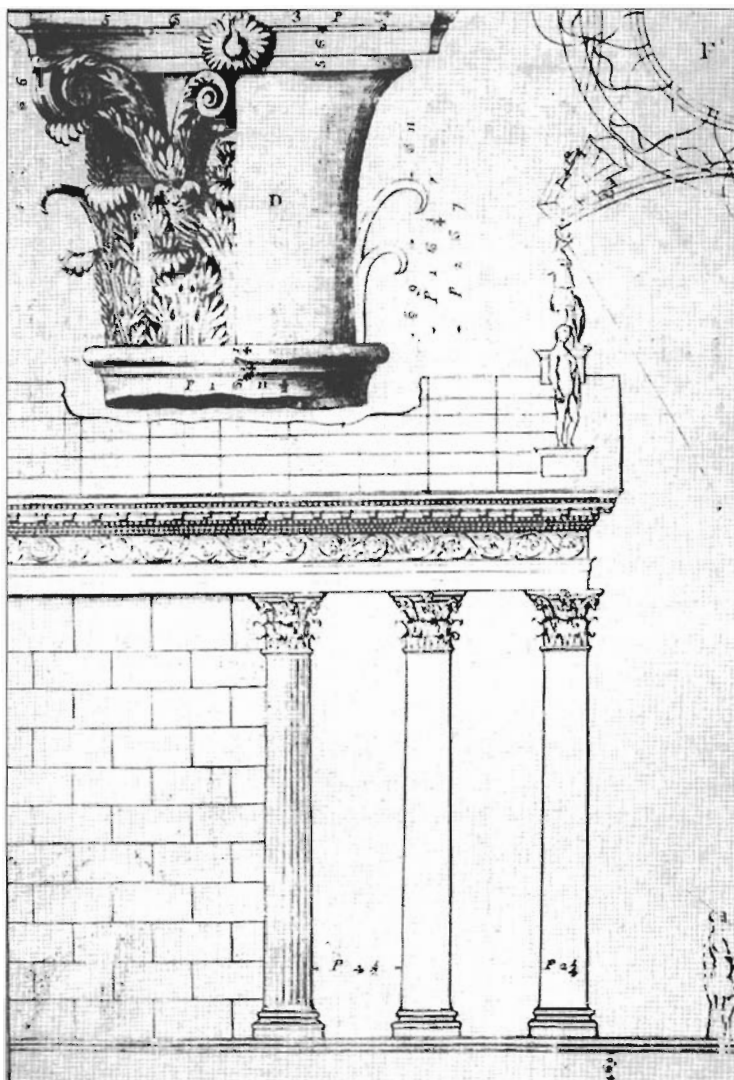
Najpoznatiji venecijanski renesansni arhitekt i teoretičar *Andrea Palladio* (1508.-1580.) iscrpno je proučavao antičke spomenike Pule, gdje je boravio između 1545.-1550. godine, te Splita, gdje je nacrtao Dioklecijanov mauzolej.⁵⁰ Smatra se da je u oblikovanju Paladijeva arhitektonskoga stila, njegova utjecaja na europsku renesansnu umjetnost 16. stoljeća i klasicističku slijedećih stoljeća, izrazito značajan prilog pulskih spomenika. Jedanaest Palladijevih crteža antičkih spomenika Pule čuva se u odjelu crteža *Kraljevskog instituta britanskih arhitekata u Londonu*.⁵¹ U svojoj znamenitoj knjizi o arhitekturi on donosi crteže Augustova hrama i opisuje pulske hramove.⁵²

O nacrtima nekih Hramova, koji se nalaze izvan Italije, a najprije o dvama hramovima u Puli.

U Puli, istarskom gradu, uz Teatar, Amfiteatar i jedan Slavoluk, prekrasne građevine, o kojoj ću svakoj na drugom mjestu govoriti i prikazati nacрте, postoje na trgu, s jedne iste strane, dva Hrama iste veličine i istih ukrasa, udaljena jedan od drugoga pedeset osam stopa i četiri palca; njihovi su nacrti koji slijede. Imaju izgled prostilosa. To je ti brama, koji, prema Vitruvijju, ima gore sistilos (šest stupova) i kojemu razmak stupova iznosi dva

⁵⁰ D. KEČKMET, nav. dj., 549-553, sl. 1-6.

⁵¹ ISTI, nav. dj., 552, sl. 5,6.

Andrea Palladio,
Bočni nacrt i kapitel
Augustova brama u Puli.

polumjera i četvrt. Oko tog brama teče podnica koja tvori tlo ili pločnik stupovima, a na nju se uspinje stepenicama koje su postavljene na pročelju, kako se vidi na mnogim drugim bramovima. Baze stupova su građene na atenski način i imaju rub širok koliko je čitav ostatak baze. Kapiteli se sastoje od maslinova lišća i veoma su skladno izradeni. Volute su obavijene hrastovim lišćem, koja se raznolikost vidi na rijetkim drugima, pa je dostojna upozorenja. I arhitrav je različit od većeg dijela ostalih, jer je njegova prva strana velika, druga malena, a treća pod vijencem (kimom) još je manja, te strane iskaču izvan donjeg dijela, što je učinjeno zato da bi arhitrav bio malo isturen i tako ne bi zauzeo prostor napisa koji je na frizu pročelja, a on je sljedeći: ROMAE ET AVGVSTO CAESARIS INVI. T. PAT. PATRIAE.

I lišće izradeno u spomenutom frizu teče okolo ostalih strana Hrama. Korniš ima malo dijelova i izraden je uobičajenim reljefom. Ukrasi vrata ne vide se; ja sam ih ipak naslikao na način kako mi se učinilo da bi trebala biti. Čitav bram, uključivši i trijem, premašuje po dužini dva kvadrata. Načinio sam tri slike tih bramova.

U Prvoj je nacrtan Tlocrt (B je podnožje, nad kojim je baza stupova).

U Drugoj je Nacrt prednje fasade (E je Arbitrav, Friz i Kornič nad stupovima, P su /arhitektonski/ ukrasi vrata načinjeni po mojoj zamisli).

U Trećoj je bokocrt (D je zvono /glava/ Kapitela, F je tlocrt Kapitela).

Djela Michelangela, Serlija, a osobito Palladija i kasnijih arhitekata pridonijela su znamenitosti pulskih antičkih spomenika u tadašnjim kulturnim sredinama Europe i utjecala na razvoj klasicističke arhitekture, osobito u Engleskoj i Francuskoj u 18. i 19. stoljeću. Taj značaj i znamenitost naših antičkih spomenika i gradova sažeto izražava A. Fortis 1774. godine: *Ali zbog toga ne želim umanjiti zasluge ovim uzvišenim ostacima Dioklecijanove palače. Ja ih ubrajam među najštovanije spomenike starine što nam preostaše; ali ne bih želio da kipari i graditelji uče u Splitu radije nego na ruševinama Rima ili lijepim tragovima nekadašnje veličine Pule.*⁵³

O antičkim spomenicima Pule na koncu 16. stoljeća postoji i još neproučeno djelo *Petra Dragana*, *Dialoghi due sulle antichità di Pola del 1600.*⁵⁴

U svom povijesnom djelu o Šibeniku i Dalmaciji, *De rebus Dalmaticis*, 1603. godine Šibenčanin *Dinko Zavorović* donosi i latinske natpise.⁵⁵

Kotorski pisac i kroničar *Marijan Bolica* obilazio je Crnu Goru i Albaniju pa je u svom djelu *Relatione et descriotione del Sangiacato di Scutari...* iz 1614. godine ukratko opisao antičke ostatke Duklje (Doclea), numizmatičke nalaze i natpise.⁵⁶

Grudi i Tuzi među ovih 17 sela su rimskog obreda kao i ona koja su smještena na okrajcima brda Vrsi. Iznad Zlatice na podnožju jednog brda na jednom brežuljku, gdje započinje prekrasna ravnica, nalazi se grad Diokleja koji je izgradio Dioklecijan, a bila je rimska kolonija. Sada je porušena. Koliko se može razabrati prema njenim tragovima mogla je obuhvaćati uokrug šest milja. i sada se vide razni tragovi palača i obrisi katedrale. Tu se nalaze i razni vrlo lijepi mramorni spomenici te veliko obilje stupova koji leže na zemlji kao i oni od tvrdog kamena, a ako odsječemo batom komad, pokazuje više boja. Na mnogim pločama čita se uklesano ime latinskim slovima Paula Emilija. éve vode nije bilo, ali su je doveli ispod zemlje iz rijeke Cijevna preko polja koje je udaljeno 12 i više milja. Tu se zna naći raznih vrsta medalja zlatnih, sebrnih i drugih kovina. Turci iz Podgorice koristili su obrađeno kamenje i mramor za svoje gradevine, a dovozili su ih odatle gore kolima.

Za još jednu svjetsku znamenitost, a to je u srednjem vijeku bio zagonetni Tibet, koji je od 1200. do 1870. godine posjetilo tek 14 Europejaca, možemo zahvaliti jezuitskom misionaru *Nikoli Rattkayu*. U pismima zagrebačkom isusovačkom kolegiju iz Goe u Indiji, pisanima 1625. i 1629. godine, on donosi vijesti o Tibetu.⁵⁷ Smatralo se da su poslije Pola i Odorica tek isusovci I. Gruber i d' Orvill ušli 1661. godine u Lhasu.⁵⁸ Međutim, u pismu Nikole Rattkaya od 5. veljače 1625. godine izvješćuje se o Tibetu, budući da je prethodne godine uspio ući jedan od otaca njegova reda, isusovac A. Andrade. U pismu od 15. ožujka 1629. godine on podrobnije izvještava o Tibetu i Lhasi.⁵⁹ Ovo su vrijedni

⁵² A. PALLADIO, *I quattro libri dell' architettura*, Venetiis, 1570., lib. I. V cap. 27.

⁵³ A. FORTIS, nav. dj., 174.

⁵⁴ V. JURKIĆ, nav. dj., 312.

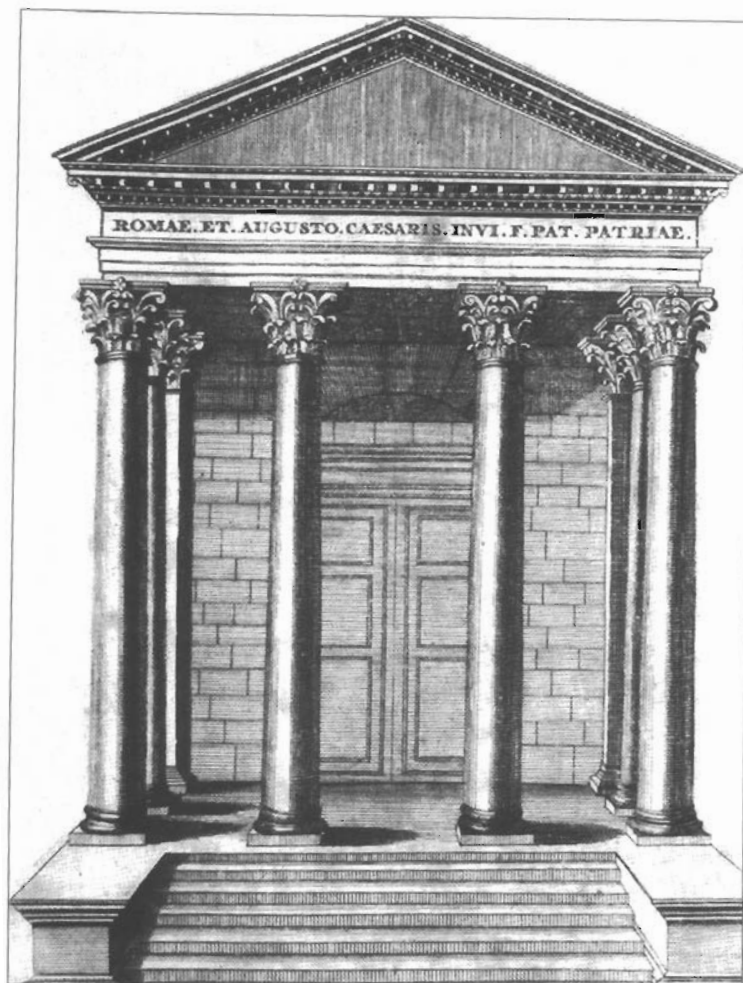
⁵⁵ Š. LJUBIĆ, O napredku..., 149-150; G. NOVAK, Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412.-1797. godine (Dinko Zavorović), *Zbornik Šibenik*, Šibenik, 1976.

⁵⁶ Š. LJUBIĆ, Marijana Bolice Kotoranina. Opis Sandžakata skadarskoga od godine 614, *Starine JAZU*, 12, 1880., 260.

⁵⁷ I. BOJNIČIĆ, Hrvatski misionar XVII. vijeka, *Vijesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, 1, 1925., 97-114; M. KORADE, *Hrvatski isusovci misionari*, Zagreb, 1991.; A. GULIN, *Povijest obitelji Rattkay (1400-1793)*, Zagreb, 1995.

⁵⁸ A. GAVAZZI, *Otkrivanje zemalja*, Zagreb, 1939., 260.

⁵⁹ I. BOJNIČIĆ, nav. dj., 98, 99, 101-103, 105-108

15. *Antoine De Ville, Augustov bram u Puli 1631. godine*

momenti u srednjovjekovnom otkrivanju svijeta, osobito takvih znamenitosti kao što je Tibet, pa su ovo i jedna od prvih izvješća uopće. Za nas je značajno da je o tome bio izravno izvještavan isusovački kolegij u Zagrebu.

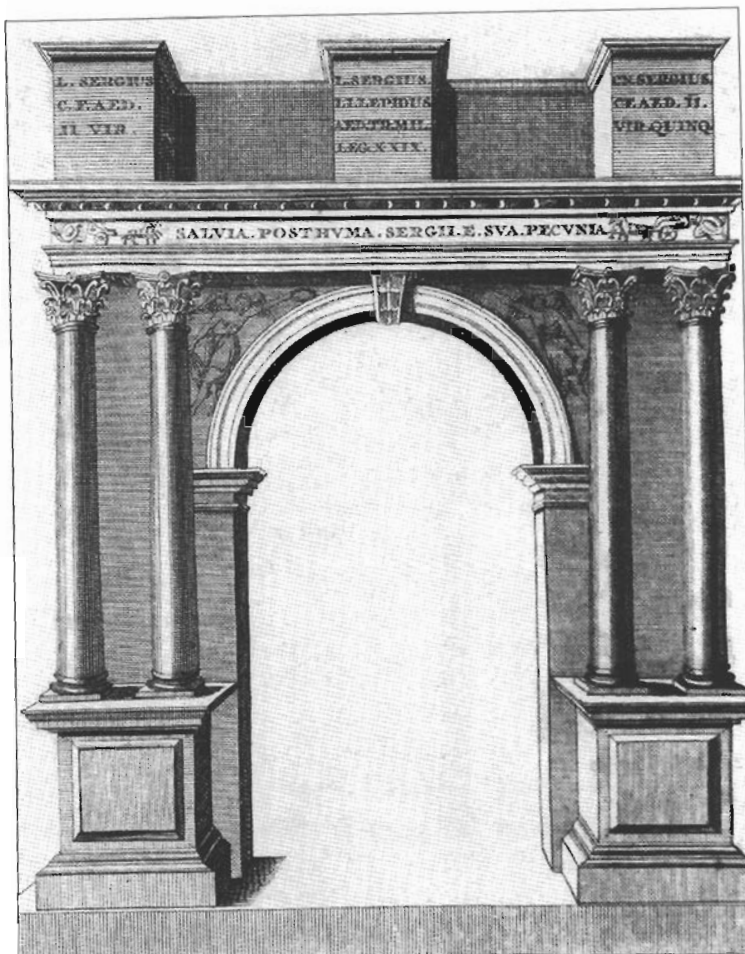
Od 1631.-1635. godine u mletačkoj službi u Puli bio je poznati francuski graditelj i vojni inženjer *Antoine de Ville* (1596.-1674.), graditelj pulske tvrđave. On je 1633. godine objavio djelo *Descriptio portus et urbis Polae*.⁶⁰

U tom djelu on opisuje Pulu, a vrlo dotjeranim latinskim jezikom antičke spomenike, donoseći i nacрте slavoluka Sergijevaca, Augustova hrama i Arene. Opis je zanimljiv s obzirom na godinu i stanje antičkih spomenika, a posebice zbog obrane Arene, što se vidi iz konteksta.

I nema sumnje da je ovaj kraj jednom bio silno važan i napučen mnogim narodima: o tom svjedoče tolike naokolo posijane crkvice, tolike veličanstvene rimske građevine što i sad stoje.

Izvan grada kolik je sada, nekoć možda i unutar njega, vidi se starinska palača građena od tesanca: zidovi su joj široki osam stopa, visoki devedeset. Po polukružnom usjeku u brdo i po preostaloj razdiobi gradnje nagadam da je to bilo kazalište, premda su još postojeći tragovi temelja zbrkani a nerazvaljeni dio zidova nevelik: ima, naime, tomu koja godina otkako je požar na vrhu građevine, razmećući s užasnim trijeskom kamenje na razne strane te bacajući ga i do dujesto koračaja daleko, strahovitim

⁶⁰ A. DE VILLE, *Opis starina u luci i gradu Puli*, Prijevod: Mate Kričman, *Istra*, 1/2, Pula, 1991.; M. BRATOŠA, *Tutamen civitatis et provinciae* ("Štit gradu i pokrajini"), *Isti časopis*; M. KRIŽMAN, *Antički izvori i uzori de Villeova opisa Pule*, *Isti časopis*.

Antoine De Ville, Slavoluk
Sergijevaca u Puli 1631. godine

zamahom oborio te zidove; njihov se ostatak još držao nagrden, pa smo se mi njime poslužili pri gradnji tvrđave, jer je bila po srijedi priručna i nadasve prikladna grada. I tako smo rečenom kazalištu dali drugi oblik i prenijeli ga više uzbrdo. Eto, kako se sve mijenja: čega god ima pod nebom, sve ima svoj kružni hod. Što ima početak ima i kraj, nijedan oblik ne može zauvijek potrajati, jedino je tvar ta koja vječno odolijeva. Odmah po ulasku u grad ukazuju se Zlatna vrata - Porta rata, ili kako bi ih, kao što rekoh, bolje bilo zvati - Aurata. Ona su pobjednički slavoluk, što jasno naznačuju mali likovi Pobjede što na uglovima luka pružaju vijence te zoofor urešen izdjeljanim pobjednim znacima i slavljeničkim kolima. Luk je znamenit zbog čvrstine svog sklopa a natpis na njemu teško je čitljiv: SALVIA. POSTUMA. SERGI. E. SUA. PECUNIA. - tako na zooforu; kao zabatni ukrasi-akroteriji služili su kipovi, kojih sada nema, a na njihovim podnožjima piše ovako: na desnom L. SERGIUS. F. F. AED. II VIR, na srednjem L. SERGIUS. LI. LEPIDUS. AED. TR. MIL. LEG. XXIX.; na lijevom CN. SERGIUS. C. F. AED. II VIR. QVING. Slog je korintski, izvanredno raden, na objema stranama stoje po dva stupa visoka četrnaest stopa; ostalo: podnožje, glavica, epistiliji, krunište - u nepogrešivu su razmjeru, ovomu slogu pristalu, kako crtež to bolje prikazuje od pisane riječi.

Na gradskom trgu stoje dva dosta cjelovito usčuwana brama, posve slična: jedan je od njih ugrađen u Knežev dvor, pa mu je vidljivo samo stražnje pročelje, drugi je gotovo čitav izuzevši krov koji je uništen požarom kako to pokazuju rumenkasti i nagorjeli

zidovi. Licem je prostilan, tetrastilan, građevinska mu je mjera (a to je razmak među stupovima), sistilna, vanjski je trijem širok tri i pol stope, dug kolika je širina brama. Poduprt je četirima mramornim stupovima visokima dvadeset dvije i pol stope, od kojih svaki ima glavicu. Osim tih stupova dva stoje sa strane, ante (grčki *paras-deo*) u obliku pilastara, na unutrašnjim uglovima nagnute - tu su obrati brama. Slog je korintski, krunište ili kruna, posve je razrađeno, unutrašnja dužina brama iznosi dvadeset šest stopa, širina nešto manje od dvadeset stopa, debljina zida jednu stopu i tri unce, razmak među stupovima pet i pol stopa; ipak središnji razmak gdje se otvara ulaz u bram ima pet stopa i dvije unce. bram se pristupalo preko više stuba preko koliko, ne znamo jer nijedna nije ušćuvana. Ovomu je posve sličan onaj drugi bram, od njega udaljen pedesetosam i pol stopa. O posveti kazuje natpis *ROMAE ET AUGUSTO. CAESARIS. INVI. F. PAT. PATRIAE*; to piše na zooforu.

Najveća je ušćuvana građevina Arena, udaljena od gradskih vrata dvije stotine koračaja. Mnogi drže da je nekoć stajala u srcu grada, no ne vjerujem da im je opseg grada bio tolik da mu je tu bilo središte... Jer, da je dio grada što leži prema luci bio nastanjen svjedoče ona dva brama koji su više od šest stotina koračaja daleko od Arene, što bi onda bio polumjer grada; međutim dalje od amfiteatra nema nikakva građevinskoga traga, pa mi stoga to mišljenje nije vjerodostojno, kad već ni povjesnice ništa takvo ne kazuju. Možda su druge stvari promijenile mjesto, no Arena svakako nije: ta još uvijek stoji da joj se dive, neuništena zubom tolikih stoljeća.

U stoljetnom raznošenju spomeničke baštine s hrvatske obale zabilježeno je u 16. i početkom 17. stoljeća nekoliko događaja. Tako su 1585. godine Mlečani bili odlučili rastaviti pulsku Arenu, kamen po kamen, i prenijeti je na Lido ispred Venecije, ali se toj besmislici bio suprotstavio Gabriele Emo, kojemu su zahvalni Puljani podigli spomen-ploču na samoj Areni.⁶¹

Međutim, 1629. godine bila je započeta gradnja velike barokne crkve Madonna della Salute u Veneciji, pa je iste godine mletačka vlast bila porušila devet kula Dioklecijanove palače u Splitu, a to obrađeno antičko kamenje trebalo je mletačkim naredjenjem 1632. biti odvezeno brodovima *da se to kamenje uloži na gradnju crkve, koja se gradi u čast i slavu presvete Gospe od zdravlja u Mlecima*.⁶²

Iste je godine od mletačkog Senata bilo zatraženo da se pripremi 14 mramornih stupova iz starokršćanske bazilike kod Pule, te i iz Poreča. Istih godina Mlečani su zahtijevali da se sruši i Arena a kamenje upotrijebi za gradnju utvrde na otoku Sv. Andrije u pulskom zaljevu, najvjerojatnije za gradnju prije spomenute crkve. To je spriječio, i tako obranio Arenu, upravo vojni inženjer *Antoine de Ville*, pa je i razumljivo da je njegovo djelo *Descriptio portus et urbis Polae* iz 1633. godine i posvećeno *Prejasnom vladaru Države Mletačke*. Za tu obranu on je zasigurno i napisano u čemu je Antoine de Ville izuzetnom retoričko-diplomatskom umiješnošću i uspio. O tome zorno svjedoče posljednje rečenice samoga djela: *Ima ih koji su, potaknuti nekim nepozna-*

⁶¹ R. MATIJAŠIĆ - K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 151

⁶² F. BARAS, *Venecija ljubi kamenje, Dalmacija anno domini*, Split, 1988., 187-191; C. FISKVIĆ, *Rušenje i raznošenje solinskih spomenika*, VAHD, 53, 1952.

tim razlogom, predložili da se Arena ima razoriti. Možda zato što ne trpe starine. No, ne misle svi tako, a pogotovu ne Prejasna Republika: ne samo da ona takve građevine ne ruši, nego ih i obnavlja, kao na primjer veronski amfiteatar, koji je poslije popravka kao nov. Ova Republika, slavna po svem svijetu, ljubi dične urese svoga premoćnoga gospodarstva: pohvala je tim spomenicima pohvalom i Pokrajini, spomen je Arene i spomenom Istre i njezina vladara. Čuvanje takvih građevina odaje dostojanstvenost, njihovo rušenje ili krajnju bijedu ili divljaštvo.

Prema tome, zašto da razaramo toliko graditeljsko djelo, podignuto s toliko napora? Neka stoji - na ponos žiteljima, došljaku na čudo, starini na spomen, na diku Republici! Neka se uščuva postojano, neka se obnavlja da vječno traje.⁶³

Ako znamo da je u dosadašnjim pregledima povijesti hrvatske arheologije bila ispisana tek pokoja stranica o renesansnom razdoblju, vjerujem da sam s ovim, istina sažetim pregledom, znatno nadopunio, i s novim podacima, itekako zanimljivima, proširio horizonte našeg dosadašnjeg znanja o tom značajnom razdoblju hrvatske kulturne povijesti. To će osobito doći do izražaja kada te spoznaje i znanja naših renesansnih stvaralaca stavimo u ozračje onodobnih spoznaja europske i opće svjetske arheologije, što se uočava i iz ovoga članka. Također, vjerujem da ovaj rad poticajno pridonosi i boljem poznavanju bogatog sadržaja naše renesanse, s nizom novih sastavnica, koje je već Antun Vrančić sažeto izrazio: *Stoga ovu ljubav, Strada, koju obično osjećamo prema domovini, ma čime bili zaokupljeni, valja nam pripisati samoj naravi i taj osjećaj smatrati protivnim razumu.*

⁶³ R. MATIJAŠIĆ - K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 152; Također radovi u bilješci 59.

Croatian Renaissance Archaeology

This article offers a review of Croatian Renaissance archaeology of the 15th and 16th centuries.

The earliest documents, as well as literary records, mention archaeological structures as early as the 9th century, and in the legend about the translation of St Chrysogon, the early Christian cemetery of Zadar with marble sarcophagi is mentioned. The Ravennan priest Agnellus described the basilica of St Mary of Formosa in Pula in the 9th century. Constantine Porphyrogenitus described Diocletian's Palace in Split, the cathedral and Church of St Donatus in Zadar, and the early mediaeval construction of Dubrovnik in the work *De administrando imperio*. John the Deacon described the city of Hvar in AD 998, "murorum menibus, turriumque bediliciis munitus." In the 13th century work *Historia Salonitana*, Thomas the Archdeacon offered valuable archaeological data about Salona and Delminium, and his description of the mausoleum of the Croatian kings at the Island of Our Lady in Solin is exceptional, as was confirmed by the archaeological excavations of Mon. Frane Bulić in 1898, who found a sarcophagus with the inscription of Queen Helen. The great Dante mentioned the necropolis of Pula in his verses, where the French pilgrim Ogier d'Anglure described some four hundred sarcophagi in 1395. Dujam Hranković described a Latin inscription from Škrip in his 1405 work, "Descriptio insulae Brachiae." Ciriaco d'Ancona visited Pula in 1420, and stayed in Dalmatia in 1435 and 1436, where he became friends in Zadar and Trogir with Juraj Benja and Petar Čipiko. He published 57 inscriptions from Dalmatia in his work "Epigrammata reperta per Illyricum." The Codex Tragurinus of Jurje Benja and Petar Čipiko has been preserved with Roman inscriptions from Dalmatia and Italy. Several valuable copies of Roman manuscripts from their pens have also been preserved. Petar's son, Koriolan (Coriolanus) Čipiko described Roman monuments and cities in Egypt and Asia Minor in his memoirs published in Venice in 1477, "Petri Mocenici imperatoris gesta".

The manuscript of Marin Marinčić of Labin has been preserved from the end of the 15th century containing Roman inscriptions from Istria and Dalmatia. In his work "De Antiquitabus Italiae", Marin Sanudo presented numerous inscriptions from Pula, which he visited in 1483. The Roman monuments of Pula were of interest to well known architects and artists such as Giocondo, Sangallo, and Michelangelo, whose drawing of the triumphal arch of the Sergii has been preserved. The father of Croatian literature, Marko Marulić (1450-1524), was also prominent in Croatian Renaissance archaeology, and the work "In priscorum epigrammata commentarius" has been preserved, a collection of Roman inscriptions from Salona, the cities of Dalmatia, Istria, and Italy. He collected Roman inscriptions with his friend D. Papalić, and a lapidarium existed at the Papalić mansion, five inscriptions from which that were described by Marulić having been preserved to the present. Ilija Crijević, a poet from Dubrovnik and a contemporary of Marulić, described the classical remains of Epidaurum in his poetry. In a book published in 1532, the Croatian Dominican

priest Vinko Pribojević offered an exceptional list of the classical monuments of Pharos and its ager, which is also the first archaeological description in Croatian archaeology.

The Italian architect Sebastiano Serlio was in Pula in 1536, drawing ancient monuments, as he described in his book "De architectura", printed in Venice in 1544. Juraj Hus from northern Croatia described the Egyptian pyramids in 1538 in his account of travels through the Near East, which was one of the very earliest descriptions of them.

The Dominican priest Vinko Paletin from Korčula was in the Yucatan peninsula from 1537 to 1545, and in one of his works (1538), he described the temples of the Mayan civilization at Chichenica including drawings, which is one of the earliest, if not indeed the very earliest, preserved images of the structures of the greatest religious and cultural center of the Mayan civilization. It is particularly interesting that Paletin considered these monuments and inscriptions to have been derived from the Carthaginians, and he was probably the first in history to suggest that America had been discovered by the Carthaginians before Christopher Columbus.

A citizen of Dubrovnik, Marcus Sylvius Sylvanus, in 1547 described the discovery of a Roman inscription in honor of P. Cornelius Dolabella in Epidaurum, publishing a small book on this subject in the same year, the first true archaeological text in Croatian archaeology. The diplomat, bishop, and Latin scholar Antun Vrančić left a work in manuscript form: "Collectio Antiquorum Epigrammatum", which noted ancient inscriptions and monuments in certain sections. He is best known in Roman Epigraphy for having discovered with his friend Busbeque in 1555 the so-called Monumentum Ancyranum, the longest Latin inscription with a list of the activities and honors of the Emperor Augustus.

The famous Renaissance architect Andrea Palladio stayed in Split sometime between 1545 and 1550, where he sketched Diocletian's Mausoleum, and in Pula, where he sketched the Amphitheater, the Triumphal Arch of the Sergii, and the Temple of Augustus, describing all of this in his book published in Venice in 1570, "I quattro libri dell'architettura". A work of Petro Dragan about the ancient monuments of Pula also exists: "Dialoghi due sulle antichità di Pola del 1600". In the historical work "De rebus Dalmaticis", from 1603, Dinko Zavorović also cited Latin inscriptions. Marijan Bolica of Kotor described the ancient remains of Doclea in 1614. The Jesuit missionary Nikola Rattkay wrote in letters from Goa in India in 1625 and 1629 about Tibet and the Lhasi. The French architect and military engineer Antoine de Ville published in 1633 the work "Descriptio portus et urbis Polae", in which he described and presented drawings of the Roman monuments of Pula.

This would represent a summary review of the development of Renaissance archaeology in Croatia.